

Fullscreen

127

/ 68

नैसर्गिक आश्चर्ये:

“चला बला लवकर मध साखवणारा ससाणा आला आहे.

ते समजताच त्या दोन्ही मुलांचे वडील व काही गांवकरी आपापल्या घरातून बाहेर पडले ह त्या ससाण्याचा भासोवा घेत जाऊ लागले. तो पक्षी त्यांना खूप दूरवर घेऊन गेला. कोठेही थांबला नाही. त्यामुळे त्या मुलांचे वडील व दोन-चार लोकच त्याच्या पाठोपाठ बऱ्याच दूरपर्यंत गेले.

मध शोधणारा ससाणा शोधटी त्या दरीत उतरला. त्या दरीत जरी मधाने पोळे असले तरी ते काढता येण्याची शक्यता नव्हती. त्या मुलांच्या वडीलांनी दरीत डोकावून पाहिले तेव्हा त्यांना तो पक्षी तर दिसलाच नाही परंतु एक अस्पष्ट माणूस मात्र दिसला. त्याचबरोबर त्याचा अस्पष्टसा आवाज सुद्धा ऐकू आला तो आवाज ऐकताच त्या मुलांचे वडिल जोरजोरात ओरडले- “अहो तो माझा घाकटा मुलगा आहे. बहूदा पाय घसरून दरीत पडला असावा.

त्यानंतर सर्वांनी मिळून त्याला एक दोरीच्या सहाय्याने वर काढले वर येताच घाकटाने सारी कहाणी आपल्या वडिलांना सांगितली. ती ऐकून त्यांना खूप दुःख झाले व म्हणाले-“वाढा भी कधी ममानही आणले नव्हते की, तुसा मोठा भाऊ असे नीच कार्य करेल तुसा तर त्याने विश्वास-घात केला आहे. ह्या मध शोधणाऱ्या ससाण्याच्या कुपेने तु वांचलास नाहीतर तुझे काय हाल झाले असते देखजाय.

बाकी सर्वलोक म्हणू लागले-“तुझ्या मोठ्या भावाला तर असा माकून झोडून बटाणीवर आणावयास पाहिजे म्हणजे त्याची अक्कल ठिकाणावर येईल.

परंतु कशी काय जाणो ही गोष्ट मोठ्या भावाला समजली की, आपला घाकटा भाऊ बरोचून रावून बाहेर आला. सग काय घाकटा भाऊ व वडील बरो परत यावच्या आत तो घर सोडून निघून गेला त्यानंतर त्याचा कोठेही शोध लागला नाही.

पेंग्विनचे अंडे

किंग पेंग्विन पक्षी आपल्या पायांच्या मधे असलेल्या पिशवीसारख्या भागात कक्त एकच अंडे ठेवू शकतो सर्वत्र पर- 40° से हवामान असते तरी तो अंडे उबविण्यासाठी $+40^{\circ}$ से तपमान हा पक्षी स्वतःच्या शरीरापासून तेवढा गरम शकतो म्हणजे ह्याचा अर्थ हा पक्षी 80° से तपमान उत्पन्न करू शकतो.

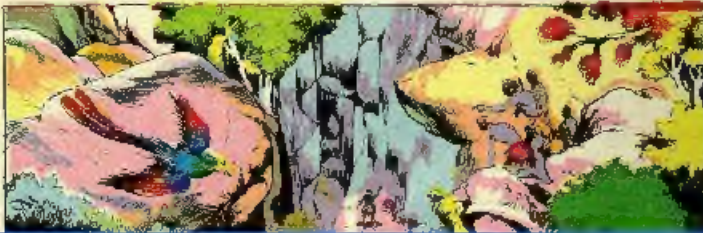

कल्पना

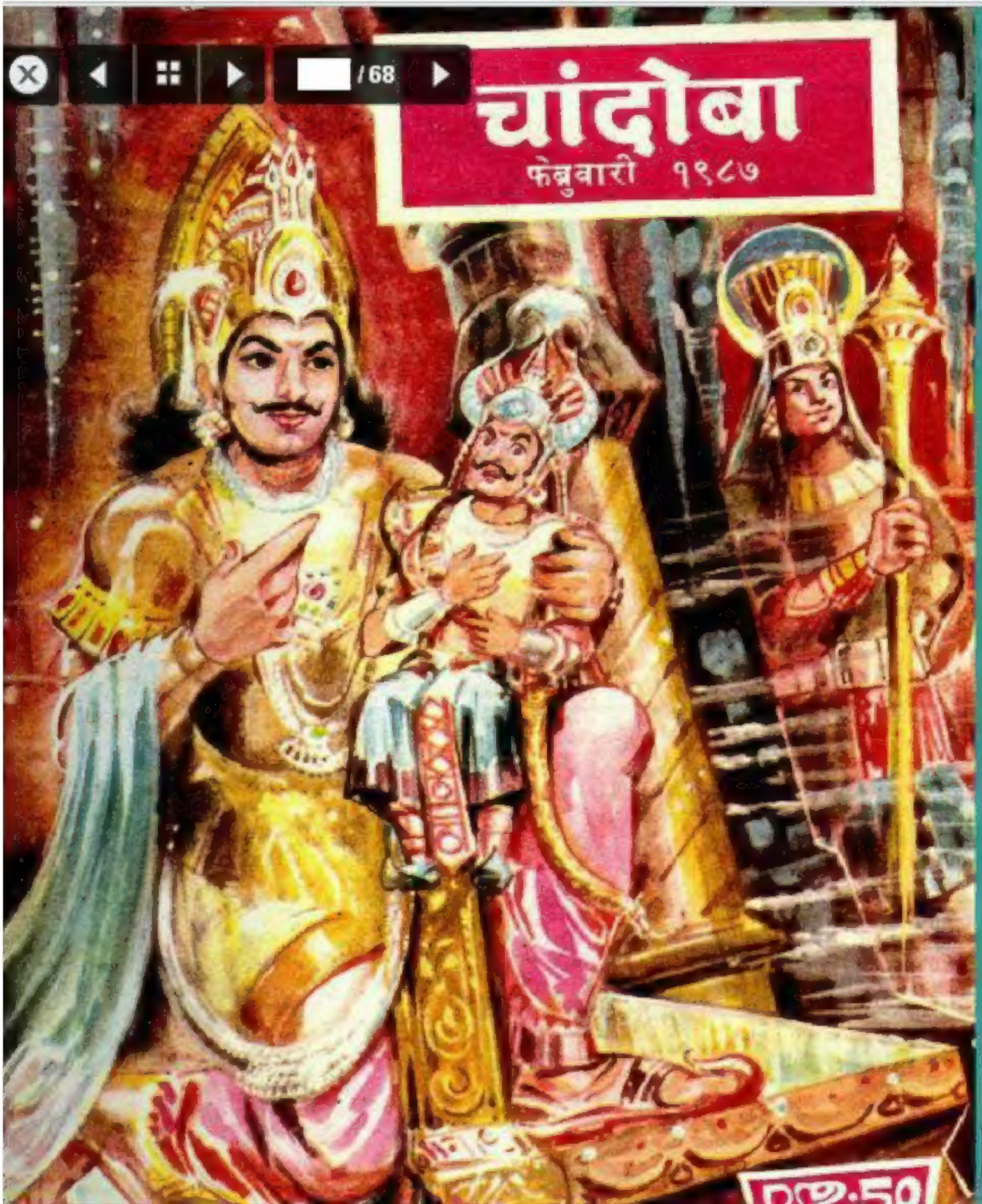
शोकाना धाटते की जर का विचू जाळ्यात अडकला तर तो स्वतःला चावून आत्महत्या करतो. परंतु ही गोष्ट खरी नाही. सर्व विषारी प्राण्यांमध्ये विषबाधे विष सुद्धा त्याला काही एक प्रकाटवे हानी-कारक राहत.

भूच्या अस्वलाचे खाणे

भूचे अस्वळ आपल्या आहारासाठी जवळ-जवळ ७०% माईमुडी हावाच सुजोषण करून ह्या जराकडारी अन्ना शरीर ते छोटे छोटे किडे उंदीर, पक्षी, खारी, हरीणे, इ. प्राण्यांना पकडून

चांदोबा

फेब्रुवारी १९८७

₹ 50

जोडीला हाही कुणीच शेजारी
 चिट्टू एकटाच बसला धुंदी
 कुठराही काय बरोट्याने केवळ
 जाणार कदाही मजेत वेळ
 हूनकरास विद्वान् अवघडेवा उभारी
 एकोशी मजे चरीगा जोळ केवळी
 दोई मज्जाद लातडी ह्या
 ह्या, रीपट, कुळ दलवी नाग
 एको दिने, काळ जि पिवळे
 एके लुकाची धांभके जि जिळे
 काळे तपकिरी उल्लूकमंडळी रेवाळ
 एकोवा सेट उळा खुर्च ह्या

एको

मांदोबातील

बाळीस वर्षे न सोपलेला भाबूस

मानवाला जगण्यासाठी बघी माहासाची आवश्यकता असते तशीच झोपण्याची सुखा विहास नसणे गरजेचे. सोपेजिना कापून बघी कपू झकत नाही. परंतु खुब्या येथील रहणारा टोमास इग्विदाच बाळीस वर्षे होळ्याच्या पापण्या न मिळता जिवंत राहिला. जावतीक संतोषनाच्या ऐतिहासिक गोष्टीमध्ये असा आश्चर्यकारक घटनेचा केव्हाही प्रत्येक सापठला नाही. बरे खुबु ये प्रमुख मानसिक शास्त्रज्ञ डॉ. पेद्रोपाविया यांचे म्हणणे आहे.

विश्वकावीन जगण्याचे रहस्य

व्हिक्टनचे १०५ वर्षांचे वृद्ध गृहस्थ जासल्या दिवकास जगण्याची तीन महत्वाची रहस्ये सांगतात. एक ते दास पित नाहीत. खुबपान करीत नाहीत आणि सवाकून्ना स्वतःला कोणत्यातरी कामात मगपामुन गुंतून ठेवतात.

समकुलवार वाणी

मुदार्क मधील वाणी संग्रहालयातील प्रतपुर्क निर्देशक डॉ. नीबलेवर यांचा बसा विचार आहे की, विपासी ओरांग उदांग हवी, मोरिल्या, कुवे, कोबा, ली कायम, कस्वले मांजरे इत्यादी प्राणी बांधल्या प्रकारे स्मरणशक्ति बरोबर प्रहणशक्ति सुखा उत्तम प्रकारे ठेक शकतात.

जयंती

कोण्या एकावेळी राससर्पे युक्त मुक्ताचार्या यांची कैलास पर्वतावर अप्रधान शंकराची तपश्चर्या करण्यास आरंभ केला तेव्हा देवदेवतांनी विचार केला की मुक्ताचार्यांची तपश्चर्या करू शकत त्याची घर आस्पा संपन्नता होईल. तेव्हा कोणत्या ना कोणत्यातरी उपायाने त्यांच्या तपश्चर्येत विघ्न आणले पाहिजे. देवता इंद्राची अत्यंत सुंदर मुलगी जयंती हिच्याकडे गेले व विनंती करीत म्हणाले—“आम्ही देवलोकात तु आम्हाचे कल्याण करावेस व आम्हांला तु नक्ष करायीस म्हणून विनंती करावयास आलो आहोत.

“कसली मदत ?” जयंतीने आश्चर्यावाटून विचारले.

“तु जर प्रथम वचन देवित तरच आम्ही सांगू.” देव म्हणाले.

“तुम्हा लोकं विचारून माझ्या मदतीने कल्याण होत असेल तर ह्यापेक्षा चांगली मी काय ह्मण करेन ? सांगा, तुमच्या साठी मी काय करावे ?” जयंतीने विचारले.

“कैलास पर्वतावर जाऊन तेथे तपश्चर्येत मग्न असलेल्या मुक्ताचार्यांची सेवा करून त्यांच्या बरोबर तु लग्न करावेस.” देव म्हणाले.

जयंतीने अग्रस्तुत जाणजे की, देव लोक आपल्याकडून मुक्ताचार्यांची तपश्चर्या भंग करण्याच्या विचारात आहेत. परंतु कोणाचे वाईट व्हावे असे तिला वाटत नव्हते. म्हणून तिने वचन दिले. ते वचन घोंडू नये पासाडी ही कैलास पर्वतावर मुनी कल्पेच्या रूपाने पोहोचली व तिने अल्पतः मग्न व घनितने मुक्ताचार्यांनी सेवा केली. मुक्ताचार्यांनी तपश्चर्या संपली. त्यांनी शंकराकडून अनेक वर प्राप्त केले. जयंतीच्या सेवेवर प्रसन्न होऊन वर वागण्यास सांगितले. तिने म्हटले की, आपण माझा बरोबर विवाह करावा मुक्ताचार्यांनी दुरुप्राप्त प्रथमनेने तिच्याबरोबर लग्न केले. जयंतीने मुक्ताचार्यांच्या तपश्चर्येत विघ्न न आणता तिने देवांना जे वचन दिले होते त्याचे पालन केले.

धावला संन्यासी

गोदावरी नदीच्या तीरावर शिवस्वामी

नांवाचा एक संन्यासी एका लहानग्या सोपडीत रहात असे. तो दिवसांतून एकदाच भिक्षामागून आणे. ज्या लोकांची त्याच्यावर धडा होती त्यांपैकी कोणी ना कोणी त्याला जेवायला घालीत असत. तेवढ्यावर तो समाधान मानून परत येई आणि आपला वेळ ईश्वर चिंतनात घालू.

त्या गावाच्या पाटलाची त्या संन्याशावर कार श्रद्धा होती. त्याला वाटे आणि त्याची कांहीतरी सेवा करावी त्याचे भिक्षा मागण्याचे कष्ट कमी करावेत. एक दिवस तो त्या संन्याशाकडे गेला आणि म्हणाला—“महाराज! आपल्याला दररोज गावात वाळून भिक्षा यांनाची लागते. ते मला बरे वाटत नाही. आपेक्षा सोब आपल्याला दररोज जेवण पाठवेत.” पाटलाने बोलणे ऐकून शिवस्वामी स्मित करून म्हणाला—“मी संबंध

दिवसांत एकदाच जेवत असतो. आपल्या गावांतली लोकं मला जे प्रमाने देतात. तेवढे मला पुरेसे होते आणि गावात बोडे फिरल्याने त्यांची सुखदुःखे समजतात. त्यांच्याशी चार शब्द बोलले जातात. जर कपडे म्हणाल तर मला चार हाताचे एक धोतर आणि एक लहानसे डपटणे देवढे पुरे होते वर्षभरासाठी. तेही मला गावनाले प्रमाने देतात. मग कशाळा आपण एवढे कष्ट घेता! त्यातून काही परज मासलीच तर मी जरूर आपल्याकडे येईन.”

शिवस्वामीची विस्पृहता पाहून त्याच्या विप्रयोगी पाटलाची श्रद्धा जास्त वाढली. पाटलाने त्याला मोठ्या आदराने नमस्कार केला आणि काही न बोलता सोपडी बाहेर काढी. आपेक्षा सोब आपल्याला दररोज पडला. व निघून गेला. त्याच वेळी त्या वाजून वाटलेल्या एका मुलाने त्या दोघांचे बोलणे ऐकले. पाटलाने आदराने संन्या-

घाला केलेला नमस्कार पाहिला. त्यामुळे त्याच्याही मनात त्या संन्याशाविषयी थडा उत्पन्न झाली. त्याला वाटले आपणही भेटून त्याचे शिष्य व्हावे, नाही तरी मी एक अनाथ. नंतर तो आव शिरला आणि संन्याशाच्या पायावर डोकें ठेवून हात जोडून पुढे उभा राहिला.

संन्याशाने त्या मुलाला आशीर्वाद देऊन विचारले—“तू कोण?” तो मुलगा म्हणाला—“मी अनाथ आहे. मला कोणी नाही.

अनाथ आहे. तरदाहू वे. म्हणून संन्याशाने त्याला ठेवून घेतले. जसजसे दिवस जात होते. त्या मुलाची संन्याशाविषयी थडा

च भक्ति वाढतच गेली. तो मुलगा सना-
पासून त्याची सेवा करीत असे. एक दिवस शिवस्वामी त्या मुलाला म्हणाले—“बाळा मी जाता तीर्थयात्रेला जाणार आहे.” त्यावर त्या मुलाने त्याचे पाय बरो आणि म्हणाला—“स्वामी, मीही आपल्या बरोबर येतो मला घेऊन जला.”

नकाराची मान हालवून स्वासी म्हणाले—“बाळा, तू बरेच वर्षांपासून माझी सेवा करतो आहेस. तुझी थडा आणि भक्ति बर संतुष्ट झाले आहे. तुला संन्यासी होऊन माझ्या बरोबर तीर्थयात्रेला येण्याची इच्छा आहे. अगदी स्तुत्य गोष्ट आहे. पण अजून तुला ते करण्याची वेळ माली नाही. अजून थोडे दिवस जाऊ देत. श्री पाटलाची तुझ्यावद्दल ओळखी. ते घेतोवाची करून घेत भरण्यासाठी तुला थोडी जमीन देतील. त्यावर तू घुसाने दाहून पावल्या वेळांत ईश्वर जितून, नामस्मरण करी कर.”

आता त्या मुलाने वय सोळा वर्षाचे होते. तरी पण तो आपल्या मुकला प्रणाम करून म्हणाला—“गुरुजी, मला प्रापंचिक सुखाची मुळीच अभिलाषा नाही. मला वाटते मीही आपल्या प्रमाणेच ह्या कुदोस रत्नाचे थ मिश्रण करवावे.”

शिष्याच्या विचारावर आपली काहीही प्रतिक्रिया व्यक्त न करता संन्यासी गप्प

राहिला. नंतर ठरल्या प्रमाणे एकदाच तीर्थयात्रेस निघून गेला.

शिवस्वामी गेल्या नंतर आपल्या गुरुच्या झोपडीतच तो मुलगा राहू लागला. गुरु प्रमाणेच त्याचे वैराग्य वाढून सर्व लोक त्याला धाकला संन्यासी म्हणू लागले. त्याच्या जवळ फक्त एक घोतर एक उपरणे एक सुरई एवढेच होते.

एक दिवस रात्रीच्या वेळी धाकटा संन्यासी झोपला असता एका उंदराने त्याचे उपरणे कुरतडले सकाळी उठल्यावर उपरणे घेण्यासाठी तो गेला तेव्हा त्याला ते कुरतडलेले भोंक दिसले. त्याला फार वाईट वाटले. त्याचेवेली झोपडी जवळून एक गृहस्थ चालला होता. त्याला मोठ्या केविलपणे आपले दुस्र बोलून दाखविले.

तो गृहस्थ त्या धाकल्या संन्याशाला म्हणाला—“आपण संन्यासी मी आपल्याला दुसरे नसे उपरणे देऊ शकतो. परंतु उपयोग नाही. कारण काही दिवसांनी ते उपरणे पण संदीर कुरतडून टाकतील. तेव्हा उंदरांना मारण्यासाठी एक मांजर पाळा.”

मांजर पाळण्याची त्या गृहस्थाची सूचना ऐकल्या बरोबर संन्यासी चकित होऊन म्हणाला—“बाबा मी तो गोष्ट ऐकली आहे. एका संन्याशाने आपली लंगोटी उंदरापासून वाचवण्यासाठी एक मांजर पाळले आणि

त्या मांजराला सांभाळण्यासाठी त्याला गृहस्थाश्रमाच्या जाईत खोल खोल बुडाने लावले. नकोच ते.”

संन्याशाने बोलणे ऐकून तो गृहस्थ हंसून म्हणाला—“बाधु महाराज, अहो ही कोणाची तरी कल्पित गोष्ट आहे. आपण आत्म संयमी आहात. एवढेच नव्हे तर सर्वसंग परित्यागी शिवस्वामी महाराजांचे आपण साक्षरत शिष्य आहात.”

संन्यासी काय बोलणार तो गृहस्थ संन्याशाला नमस्कार करून विघ्न गेला. दुसऱ्या दिवशी त्या गृहस्थाने एक मांजराले पिल्लू बाणून त्या संन्याशाला मोठ्या प्रेमाने अर्पण केले.

मांजराचे पिल्लू अगदी लहान होते. उंदीर एकडून खाण्याइतके ते मोठे नव्हते. त्यामुळे भुकेने जोरडू लागले.

ही गोष्ट त्या संन्याशाच्या तोंडून दुसऱ्या एक गृहस्थास समजली. तो गृहस्थ म्हणाला—“स्वामी, मांजर भुकेनी तडफडून मेलं तर केवढे पाप लागेल आपण असे करा आताच्या आता पाटलाकडे जाऊन एकाद्री दुभती माथ मागून आणा. वाटील उबार आहेत.”

ह्या वाकड्या संन्याशाला कल्पना आवडली. तो तसेच पाटलाकडे गेला आणि आपली अडचण सांगितली त्या मांजराच्या पिल्लासाठी माथ माहिजे असल्याचे

सांगितले. पाटलाने ताबडतोब एक चांगली दुभती माथ त्याला देऊन टाकली.

सुमारे एक आठवडा होतला. दामोदर मावाचा एक गृहस्थ धाकल्या संन्याशाकडे आला. म्हणाला—“मांजराच्या दुधासाठी माथ माहिजेच आणि माईसाठी चातपण माहिजे. मला वाटते आपण पाटलाकडे गेल्ल टाकलात तर ते काही नाही म्हणणार नाहीत. मी ह्या जमिनीची मवागत करून ह्यांत पीक काढू शकेन. त्यांतले अर्धे आपण ह्या अर्धे मला होईल. वसाने आपल्यालाही शिक्षा मागण्यासाठी दारोदार हिंडावे लागणार नाही.”

नाही तरी माईच्या चारापाण्याचा प्रश्न होतच. त्याने प्रयत्न करण्याचे ठरविले आणि पाटलाकडे गेला. पाटलाने चातपणे तसे ऐकून घेतले आणि म्हणाला—“आपले म्हणणे अगदी बरोबर थोडे. असे पट्टा आपल्या झोपडीपासून मशी जिताच्या पर्यंतची सारी जमीन मी आपल्याला देतो. नाही तरी सध्या ती ओसाडच पडलेली आहे.

पाटलाकडून जमीन मिळाल्यावर दामोदराने खूप मेहनत करून ती कसली. त्यांत धान्य वेरले पाणी लावले. जंगली काळजी पेतली. त्या जमिनीत पीकही उत्पन्न झाले. धाकला संन्याशी व दामोदर दोघांताही फार समाधान वाटले. त्याचे दिवस सुखाने जाऊ

लागले. पुढे धान्य साठविण्यासाठी म्हणून झोपडीच्या जागी एक धक्क घर बांधले.

काही दिवसांनी दामोदराने आपल्या बायको व म्हालीला कामाला बोलविले. त्या दोघी झोपडीच्या बाजूला भाजीपाला लावून पीक काढू लागल्या. आपल्या स्वैपाकाबरोबर स्वामीचाही स्वैपाक होऊ लागला. अतायासे त्यांना स्वामीची सेवा घडू लागली.

दुसऱ्यावर्षी भरपूर पीक आले. पोटापुरते ठेवून बाकी सवें विकून थोडी पुंजी स्वामीच्या पाकाने जमा झाली.

एक विसर दामोदर धाकल्या स्वामीच्या म्हणाला—“स्वामी, आपली ही वाढती ब्रवाबदारी आपण एकटे कसे काय करणार एकादा माणूस ठेवा पण नोकर तो नोकर.

त्याला आपलेपणा कोठून वाटणार. माणसाला आपल्या जीवनामध्ये आपले म्हणणारे कोणी तरी असावे लागते. आपण गृहस्थाश्रम कां पत्करत नाही? भांडी कन्या आपल्याला माहीतच आहे. ती आपल्याला अगदी योग्य दधू बाहे.

धाकला स्वामी विचार करू लागला. दामोदर म्हणतो आहे. त्यांत सरोवर काही अर्थ आहे, आणि त्याची मूलगी विजया सालस सुंदर खरीच आणि कामधाम मुळा कसे व्यवस्थित करतो. त्याने आपली पसंती दामोदरास सांगितली आणि एका शुभ म्हूर्तावर त्याने विजयाशी लग्न लावून घेतले.

आता त्याला ठोक ‘धाकलास्वामी’ न म्हणता ‘महाराज’ म्हणू लागले.

दिवस जात राहिले. महाराजांना दोन मुलगे झाले. व ते वाढले मोठे झाले. आपल्या वडिलांना आणि आजोबांना शेतीवाडी करण्याच्या कामात मदत करू लागले.

त्याच सुमारास पाटील कुडापकालाचे काळवस झाले. त्याचे मुलगे पाटीलकी पाहू लागले. त्यांनी महाराजांकडे आपल्या जमीनीची मागणी केली. महाराजांच्या वाटले होते की, ती जमीन पाटलाने त्याला दान दिली आहे. पाटलाचे मुलगे ते माग्य करीनात त्यामुळे गावात दोन तट पडले. एक पाटलाकड दुसरा महाराजांचा.

दुष्मनी बाळत गेली. इतकी की एक दिवस पाटलाच्या दलाने महाराजांच्या घरावर हल्ला केला. महाराजांच्या लोकांनीही त्याला प्रत्युत्तर दिले. मारामारी झाली. त्यावेळी शिवस्वामी तीर्थयात्रा संपवून परत आले. त्यांना पाहून सर्वांनी हात आवरले त्यांना नमस्कार केला आणि खाली मान घालून उभे राहिले. शिवस्वामींनी विचारले—“वीस पंचवीस वर्षांपूर्वी येथे

एक झोपडी होती एक शिष्य होता. ती झोपडी कुठे आहे?”

गुरूचे शब्द ऐकल्याबरोबर महाराजाने एकदम त्यांच्या पायावर लोळण घेतली. अश्रु ठाळू लागला. शिवस्वामीने आपल्या शिष्याला ओळखून अभोनीचा त्यागनिवाडा केला. ती पाटलांच्या मुलांनी माग्य केला.

त्या रात्री महाराज स्वामींना म्हणाला— “मी आपल्या बरोबर तीर्थयात्रेला येतो म्हटले तेव्हा आपण म्हणाला होता अजून वेळ आली नाही. थोडे दिवस पांघ आणि आपण खरेच सांगितले होते पण मला वाटते आता मी संन्यास घेऊन आपल्या पदचिन्हावर आण्णास योग्य झालो आहे.”

शिवस्वामी म्हणाले—“होय संसार सागरातून बाहेर पडण्याची आता वेळ आली आहे. तुम्ही मुलगे आपल्या बाईचा सांभाळ करण्याबरोबर झाले आहेत. आता तू पुन्हा संसारातून बाहेर पडू शकतोस.” अशातच गुरूचा आशीर्वाद घेऊन सर्वसंग परित्याग करून तो घराबाहेर पडला.

विचार भूयवृत्ति

श्रीपुरचे जमीनदार रामराज लहान होते,

तेव्हा त्यांना त्यांच्या बहीलांनी शिकवण्याचा बराच प्रयत्न करून पाहिला. पण व्यर्थ ! पुढे थोडेपणी त्यांचा वेळ कर वसूली शिकार आणि वनवर्षीत लागणे ह्यातच रमू लागला. त्यांना नेहमी वाटायचे कि जे लोक विचारांत मग्न असतात ते फार हुशार आणि कुशाग्र बुद्धिचे असावेत त्यांच्या कचेरीमध्ये गंगादास नांवाचा एकजण होता. तो नेहमी वगदी चिंतामग्न होऊन कसला तरी विचार करीत असे. त्यामुळे त्यांच्यावर जमीनदार रामराजची फार मर्जी बसली.

जमीनदार गंगादासला नेहमी आपल्या-जवळ बसवीत असे. काय संपले म्हणजे त्याला विचारीत असे कि एवढा कसा विषयी विचार करीत आहेस ?

एक दिवस जमीनदार गाढ झोपलेला होता. पण कसल्या तरी आवाजाने त्याची

झोप मोडली. कसला आवाज असेल हे पाहण्यासाठी ते उठले आणि दरवाजा उघडून सरळ बाहेर आले. पहातात तो एवढी रात झाली तरी गंगादास आपल्या अंधकणावर बसून विचार करत बसलेला त्याला दिसला. त्याने विचारले—“एवढ्या रात्री सुद्धा कसला विचार करतो आहेस सांग तरी ?”

“सरकार, चोर अमावास्याच्या रात्रीच का चोरी लुटमार करण्यासाठी बाहेर पडतात ! याचा मी विचार करीत होतो.” गंगादास म्हणाला. त्याचे उत्तर ऐकून जमीनदार खूश झाला आणि झोपण्यासाठी आपल्या खोलीत निघून गेला. बराच वेळ झाला त्याला कांही झोप येईना. मग गंगादास अला कसला विचार करीत असेल ते तरी आपण जाणून घ्यावे. असा विचार मनांत येतामणीच तो उठला आणि व्हरांघ्यांत आला व म्हणाला— “निजलाळ काय गंगादास !”

“नाही सरकार, विचार करतो आहे.”

गंगादास म्हणाला.

“कसला रे? मला तरी ऐकू दे.”

“असा विचार येतो आहे कि, हे चोर लोक श्रीमंत लोकांच्या घरांतच चोरी का करतात?” गंगादासने सांगितले.

गंगादासाचे उत्तर ऐकून त्याच्या आनंद झाला आणि गंगादास किती झुजार माणूस आहे, असा विचार करीत तो सोपल्या, थोड्यावेळाने त्याला छानसोप लागली. पहाटे त्याची सोप सोडली. तो उठून बाहेर आला. तेव्हा गंगादास अंधाराने असून विचार करीत होता. ते पाहून त्याने विचारले—
“सोप आता कसला विचार येत आहे?”

“सरकार, जाता माझ्या सनांत असा विचार येतो आहे. थोड्या वेळापूवीं आपल्या तिजोरीतील सर्व संपत्ती चोरांनी लुटून नेली. त्याचे लुटेरे काय करणार आहेत?” गंगादासने उत्तर दिले. हे ऐकताच जमीनदाराला कापरेच भरले तो धाईधाईने तिजोरीच्या खांदीत गेला.

पाहून तो काय खरोखरच समोर तिजोरी रिकामी उघडी पडलेली होती. जमीनदार संतापाने लासबुंब साक्षा व गंगादासाबरोबर येऊन रामारागाने त्याला म्हणाले—“अरे मूर्खी, चोर येऊन तिजोरी कोडून सारे घन लुटून घेऊन गेले हे नुसते गप्प राहून पहात असलास?”

गंगादास ह्यावर काहीही न बोलता नुसता गप्पच राहिला. तेव्हा रामारागाने त्याच्याकडे कठोर नजरेने पहात तो ओरडला—“अरे लबाडा. बोलत का नाहीस? तोंडाच्या खोळीत काहीही काय गुप्या?”

बाणखोच-खोल विचारांत मग्न होऊन आकाशाकडे दृष्टी लावून, चिंतातुर चेहरा करून गंगादास म्हणाला—“सरकार, मी विचारांत पडलो आहे कि ज्या वेळी लुटेरे येऊन तिजोरी कोडून घन नेत होते, ते डोळ्यांनी पाहून मुझां आपण म्हणालात तो विचार भाक्या घनांत का आला नाही?” मग हा विचारता! जमीनदाराने गंगादासाला लगेच नोकरीवरून काढून टाकले.

अग्नि द्वीप

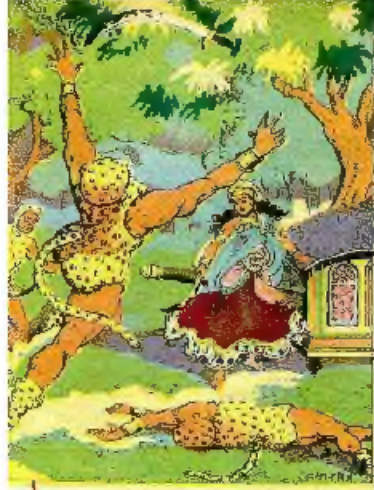
[८]

[अमरनालच्या नेकुवाखाली त्याच्या बरोबरच्या सैनिकांनी भयंकर प्राण्यांना उभे जाळून घालून टाकले. त्यांना एक मोठे समजली की, राजकुमारी कांतिवतीला काही व्याघ्र-चर्मधारी पळवून घेऊन चालले आहेत. तेव्हा उद्यान व चित्रसेनाने त्यांचा पाठनाय केला. तेव्हा त्यांच्या ताबकाने कांतिमतीला बाळून टाकण्याची आज्ञा देवी. पुढे वाचा...]

व्याघ्रचर्मधारीच्या सरदाराने आपल्या अनुयायांना वेतावणी दिली. ती ऐकताच एका बाजूने चित्रसेनाने व दुसऱ्या बाजूने उद्यानाने व त्यांच्या सैनीकांनी एकसाथ त्यांच्यावर हल्ला केला. पहाता पहाता अजानक हल्ल्याने व्याघ्रचर्मधारी पदापट मरू लागले ते पहाताच व्याघ्रचर्मधारीच्या सरदाराला खात्री नाटली की आता आपला नाईलाज आहे आपला पराभव नक्की होणार तसे नाटताच त्याने एका हातात आळा व दुसऱ्या हातात तळपती तलवार घेतली व वर उगारीत जोरजोरात ओरडत त्याने आपल्या उरलेल्या अनुयायांना ओरडून म्हटले—“एका आता आपला अंतिम संभव जवळ आला आहे, तेव्हा तुम्ही ताबडतोब कांतिमतीला डार करा. व्याघ्रचर्मधारी सरदाराने बोलणे ऐकून आता आपला नाईलाज आहे आपला पराभव चित्रसेन नकित झाला. त्याने विचार केला

राजकुमारी कातिमती नक्कीच ह्या दुष्टांच्या हाती सापडू नये म्हणून स्वतःच्या जीवाचे बरेवाईट करून बघेल. पालखी सजोवताली वहा एकजण तरी एकमेकांशी जळण्यात गुंतले आहेत. त्यांना मारूनच पुढे जाता येईल.

चित्रसेन आवेशाने तलवार उगारीत सभोर येणाऱ्या प्रत्येकाला सपासप मारून पालखीपाशी पोहोचण्याचा प्रयत्न करू लागला. तो जवळजात नाही तोच पालखीचे दार फटकन उघडले गेले. व हुसकाक्षणी झटक्यात राजकुमारी पालखीतून खाली उडीमारून बाहेर पडली. आणि शेजारीच मरून पडलेल्या सैनिकांनी

तलवार तिने खसकत ओडून हातात घेतली व समोर येणाऱ्याबरोबर धावने लढू लागली. ते पहातच उग्राक्ष तोंडाने हुंकार मारीत म्हणाला—“अय, कातिमती भी आलीच तू तर खरोखरी क्षत्रिक कन्या म्हणण्यासारखी लढतेस.” असे म्हणत सभोर दिशणाच्या त्रयेक व्याघ्रचर्मधारी मृगशाला आपल्या गडेचा प्रहार करून खाली पाडीत तो तिच्या नजिक जाऊ लागला. तेवढ्यात चित्रसेन सुद्धा पालखी जवळ येऊन पोहोचला त्याला रक्ताने धवथबलेली तलवार हातात घेतलेली राजकुमारी दृष्टीस पडली.

“हे आमचे महाराज चित्रसेन व मी उग्राक्ष आहे. हें सारे जंगल माझे आहे.” उग्राक्षाने कातिमतीला सांगितले.

कातिमतीने क्रोधाने उग्राक्षकडे पाहिले आणि चित्रसेनाकडे दुर्लक्ष करून त्याच्याकडे व पहातान ती पालखीत जाऊन बसली.

राजकुमारीने हें वागणे चित्रसेनाला विचित्र वाटले. त्याला तिचा संताप वाळा, त्याने तर स्वतःच्या प्राणांची पर्वा न करता तिचे रक्षण केले तरी सुद्धा कृतज्ञता प्रकट न करता उलट आपल्याकडे तिरस्काराने पहात ती पालखीत जाऊन बसली म्हणजे उघड उघड आपला अपमान केल्या सारखे चित्रसेनला वाटले.

“उग्राक्षा, जतां आपले कर्तव्य संपले. आता आपण धवलगिरीला जाण्यासाठी निघाले पाहिजे.” चित्रसेन घोडा चिडीने म्हणाला.

चित्रसेनचा तसा आवाज ऐकून उग्राक्ष आश्चर्यात पडला. कारण पूर्वयोजनेनुसार कपिलपुरच्या किल्ल्यावर हल्ला प्रथम करावयाचा होता. त्या काभगिरीवर अमरपाल मोडपा संन्यासिणी पुढेही गेला होता. कपिलपुरात कित्ता हस्तगत करून राजद्रोही नागवर्माला ठार करावयाचे तेव्हां आताचे ते बोलणे ऐकून...

“अरे चित्रसेन, आपण पूर्वी ठरविल्या प्रमाणे प्रथम कपिलपुरात किस्सा ताव्यात ध्यावयाचा होता ना? तेवढ्यात आपल्या सुदैवाने आपण राजकुमारी कातिमतीचे रक्षण केले.” उग्राक्ष तत्पू करीत म्हणाला.

“काय म्हणालास? आपण राजकुमारीचे रक्षण केले? ती तर असे हांग करत आहे की, जणूकाही तिनेच आपल्या सर्वांचे रक्षण केले. त्या अमरपालने ह्यापूर्वी आपल्याला सांगितले होते. की महाराजा बीरसिंहला अग्नी द्वीपच्या रहिवास्यांनी एकजूटी करण्याच्या निश्चयाने कैद करून नागवर्माने जप्ती दिल्याला पाठवून दिले आहे. अशा परिस्थितीत आपण पुढ करून कपिलपुर हस्तगत केले

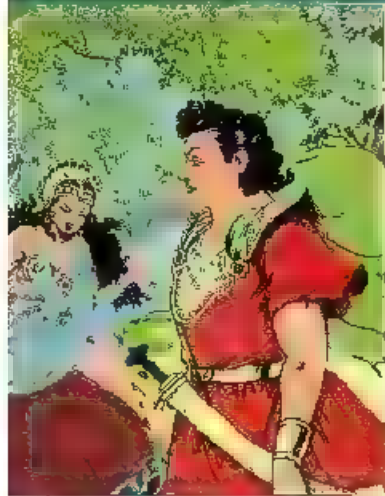

तर शेवटी त्या किल्ल्यावर कोणाचा राज्यभियेक करावयाचा?” चित्रसेन संतापाच्या आवेशात ओरडला.

चित्रसेनचे बोलणे ऐकून कातिमती पडपडत बाहेर जाली. आणि चित्रसेनाकडे शंकेने पहात म्हणाली—“सागर, भाड्यां वडिलांना त्या राजद्रोही नागवर्माने जप्ती दिल्याला पाठवून दिले. ही बातमी सांगणारा तो अमरपाल कोण आहे?”

ती तर कपिलपुरचा निवासी आहे. परंतु तो नागवर्माच्या संन्याच्या हाती कैदी बनला त्यानंतर त्याने काही गुप्त गोष्टी सांगून आम्हांला मदत केली.” चित्रसेन म्हणाला.

“तो अमरपाल खोटा रखा आहे बहुदा त्याला त्यागोष्टीची अजिबात माहिती नसावी माझं वडील किल्ल्यात कोठरी गुप्त ठिकाणी कैद करून ठेवले असावेत.” कातिमती म्हणाली.

“हो, हा, असे मागे काय?” चित्रसेन उत्तार काढत म्हणाला.

“चित्रसेना, मग प्रथम त्या महाराजाचे रक्षण करू या!” उपास व्यंकुळतेने म्हणाला.

‘आपण न सांगता कशाचा कुणाचे काम करावे. आपल्यापाशी काय कुणी मदत मागितली आहे का?’ चित्रसेन त्याला दटावत म्हणाला.

“जव्ही समा करा मी आपल्याला मदत करता हात जोडून विनती करते” कातिमती बोली कळवतून म्हणाली.

“पण थोड्यावेळा पूर्वीचे आपले विविध वागणे काही वांगले सम्य नव्हते फुले तर मी एक रामा असून सुद्धा असा गर्व बहुदा माझ्या विषयी तुला काहीच कल्पना नसावी. पण आता तुज्या ठिकाणी ह्या जंगलात आहेस हा सारा प्रदेश माझा आहे आणि इवून समोर बिलगारा तो अथ्य म्हाल ती सुद्धा माझा स्वतःचा आहे त्याला लागूनचा सारा प्रदेश माझी राजधानी आहे चित्रसेन म्हणाला.

राजकुमारी कातिमतीच्या चेहऱ्यावर ते ऐकून थोडे हास्य उमटले ती म्हणाली— “आता थोड्यावेळा पूर्वी तर उपास म्हणाला की हे सारे जंगल माझे आहे”

चित्रसेनने उपासकडे डोळ वटाळून रागात पाहिल तेव्हा उपास घाबरला त्याच्या तोंडून शब्दही बाहेर पडनासे झाले थोड्यावेळाने रडका वेहून करीव उपास म्हणाला. जरी कां हे सारे जंगल माझे असल तरी ह्या जंगलाचा महाराज चित्रसेन ह्याचा मी अनुयायी आहे.

“आता ठिक, माझा संशय दूर झाला कपिलपूरच्या राया विरसिहजी एकुलती एक मुलगी कातिमती आपल्यापाशी मदत करिता विनवणी करत आहे. राबडोही

असल्याचायवर्माच्या तांबडीत सोपडलेल्या माझ्या वडीलांना वाचवून आपण त्याचे रक्षण करावे आणि त्या द्रोही नामवर्माला कांगला चडा जावा अशी मी आपल्याला विनती करते.” कातिमती व्याकुळ स्वरात म्हणाली.

कातिमतीची विनवणी एकताच चित्रसेनला मनंतून अपार आनंद झाला त्याने उपासकडे वळून गहात म्हटले— “उपास तुम्ही समंड उतरली मां! आता या पुढं सांडातून त्र काढू नकोस हे कांरे जंगल माझे आहे, त्यातून तू ह्या पूर्वी जे काय म्हणालास की मी महाराजांचा अनुयायी आहे पण एक लक्षात ठेव तू माझा अनुयायी नाहीस तू एक राजस नोकर आहेस

“हो हो, मी संमर टक्के नोकर आहे” असे म्हणून उपासान कातिमतीकडं आदराज वांकून नमस्कार केला.

कातिमतीला अत्यंत आनंद झाला. ते पाहून चित्रसेनाने कुपट उत्साहाचे आपल्या माथोबाऱ्याकडे वळून पहात म्हटले मला वाटते की त्या उपासचर्मधान्यापैकी एक सुद्धा जिवनिशी सुटून गेला नसेल तर ती गोष्ट ठिक आहे आता आपण सरळ कपिलपूरला जाण्याकरीता निवण्याची तयारी करावी, तुमच्या पैकी जीवानी पालखी

उचला.” नंतर कातिमतीला उद्देशून म्हणाला— “आपण पालखीत वचून बसावे.”

तेव्हा तिनं नकारार्थी म्हटलं— “महाराज, ह्याक्षणी मी कैदी बंदिवासात नाही त्यामुळे मला आपण परमानगी चाकी की मी मोकळपयाने थोड्यावर स्वार होऊन आपल्या बरोबर निघावे.

‘हो महाराज, हेच ठिक होईल. आपण प्रथमच पाहिले आहे की, थोड्यावेळा पूर्वी राजकुमारीने त्या व्याघ्रचर्मधान्याची कसा सामना केला” उपास म्हणाला.

परंतु अता सलवार हातात घेऊन त्यांना शुद्ध काण्याची जकर नाही परंतु हवे अमत्यास थोड्यावर वसून आमच्या

सैनिक महारा देत आहेत. आणि किल्ल्याच्या भोवताली आकाशात दोन सयंकर पक्षी चिरट्या घालीत आहेत.

तो दोन वर्षांनर पक्षांचा पाहून चिन्तेन व उत्रात बोचानाही आरंभच घाटले. उत्रात मोठ्या कष्टाने चिन्तेन पायी जात म्हणाला—“महाराज मंथे मुद्रा त्या सयंकर पक्ष्याला लोंड बांधे लावणार!”

चिन्तेनच्या वनात मुद्रा तशीच पंका डोक्यातून जावली. त्याने किल्ल्याच्या दिशेने एकवार नजर टाकली. त्या किल्ल्याची घारे बघ होती. घाराच्या वमोर मून सैनिकांचा पायबुसही कलत मळता. बहुता सगरपाल मुद्रा अशाच विचारात कुठेतरी बसला बसला की ह्या किल्ल्यात शिरकाव मिळवायला कोणती तरी मिळेल.

चिन्तेन विचाराने होता तितक्यात कोण्या सांन त्याला गडबड एक आली काही क्षणातच अमरपाल बंडून पोहोचला व म्हणाला—“महाराज, आपण महान आहोत ना? नाभयवर्तिन मोठ्या काळची मूर्खक बबळगिरीवर हस्या मळत जाण्यापूर्वी ह्या किल्ल्याच्या रक्षणाकरिता. सैन्याची कसो आवली सजवूत व्यवस्था केली आहे दोन सयंकर पक्षी किल्ल्यावर बसिलान महारा देत आहेत ते पाहून तर असे घाटले की ते दोघे सोडले तर किल्ल्यात बहुता

सोबत येण्यास हरकत नाही. परंतु कपिल-पुर किल्ल्या हातगत करणे व महाराज वीरसिंहना कैदेतून मुक्त करणे हे आमचे कष्ट आहे. ह्या प्रयत्नात बघुशो जो लागला करणे माग पडेल तेव्हा आम्ही व आमचे लेख सडेल’ चिन्तेन म्हणाला.

मुलगा क्षणाकर चिन्तेनाचे हाथीसार व उवाक्याचे राजास ह्याचे दोल तर पडले थोड्यावर स्वार होवन चिन्तेन व त्याच्यापाठापाठ कातिमतो कपिलपुर किल्ल्याच्या रोजानमुळे निघाले. एका ताताभराच्या प्रवासाने ते लोंड एका डांगरापाशी बंडून पोहोचक दूकनच त्याची पाहिल की, किल्ल्याच्या घटावर काही

पक्षी नसावेत. आणि किल्ल्याच्या तटावर पहाता येणारे मुळा जास्त संख्येने सैनिक नसावे तरी मुळा आपण येण्याची वाट पहात बसलो होता.

तु तर खरोखरी महापणा खारखेच काम केलेस त्यातून तु तर चुकून हल्ला केला असतस तर आता सर्व सैन्यासह तुला सर्वनाश झाला असता. हे तर बरेच झाले तुलाची आट पहात बसलास 'विश्वसेनाने अमरपालाच्या म्हणण्याला दुजोरा दिला नंतर उग्राक्षाने वळून पहात म्हटले- "उग्राक्षा, आता आपल्यापाशी एकच उपाय काय तो खरेच आहे. किल्ल्याची दारे फोडून आत प्रवेश करण्याच्या यत्नासाठी तुझे अनुयायी समर्थ पाहिजे."

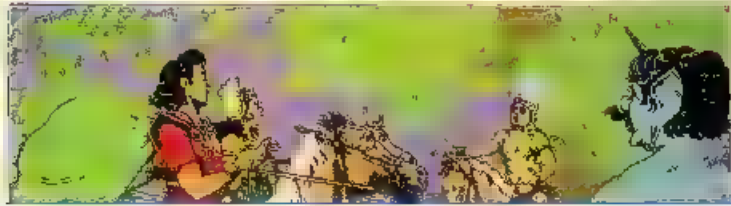
उग्राक्षाने एकवार विश्वसेनकडे पाहिले नंतर आकाशात फिरणारे ते भयंकर पक्षी पाहता एका हाताने लोके झाजवत म्हटले- "माझ्या काही सैनिकांना काही तोडण्याच्या कापी व काही लोकांना तटाच्या भिंती कोडण्याच्या कामाला पाठवतो परंतु... ते

अयानक पक्षी.... उग्राक्षाच्या वेव्हारावर किंचित भीतीची छटा पसरली.

उग्राक्षा, तुला जिवात चिंता करूनको त्या पक्ष्याने तुला यावर हल्ला करण्याची आम्हीची संधी संधीना येऊन देत नाही. त्यांना आम्ही मध्येच अडवायचा प्रयत्न करतो त्यांची जबाबदारी माझी " अमरपालने धीर देत म्हटले, "ते कसे काय शक्य होईल?"

विश्वसेनाने विचारले

आज सकाळी जेव्हा मी ह्या पक्षांच्या झोपड्यांना आगी लावल्या तेव्हा मी पाहिले होते की ते कसे बराचच संतुष्ट होते. ह्या पक्षांना आता आग पहाता खरी भीती वाटते, त्यामुळे आता आपण आपल्या प्रत्येक सैनिकाच्या हातात एक पेटती मशाल बांधायची म्हणजे तो पहाताच त्यांच्यावर स्वार झालेल्या व्याघ्रचर्म्यांच्याची आवाज ते पाळण्याची प्रार्थना पहाणार नाही आणि आपल्यावर ते हल्ला मुळा करून येणार नाहीत " अमरपालने युक्ती लढवीत म्हटले. (क्रमशः)

दोषकोणाचा?

विकर्मादिभ्याने आपला हट्ट सोडला नाही तो साक्षात्बळ गेला. प्रेत खांब्यावर काढून बसले आणि तेव्हाही अनागेची गीत होऊन स्मशानाच्या दिशेने चाकू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेगळा त्याला म्हणाला- "राजा, मू जे कष्ट सहन करीत आहेस ते राज्याभ्यासजोगे आहेत. परंतु तुला माहीन आहे का? कोणत्याही कामासाठी जे गुण आवश्यक असतात त्या गुणांची माहीती असली पाहिजे नाहीतर स्वतःच्या शक्तियुक्त वलिकडे असलेली एखादी गोष्ट करण्यासाठी तू तयार झाला मनस्तात त्या करीला तुला एक प्रसन्न व शानेद्र नावाच्या पितापुत्राची गोष्ट सांगली ती लक्षा देऊन एक भवे सांगून वेगळा गोष्ट सांगू लागला.

बऱ्याच वर्षांपूर्वी वरगंगिरी नावाच्या गावात एक प्रसन्न नावाचा श्रीमंत होताकरी रडता होता त्याला दोन मुलगे होते

एकाचे नार जितेंद्र व दुसऱ्याने जितेंद्र
जितेंद्र गाव्याच शेत व विनयशील त्या
उकट स्वभाव ज्ञानदत्ता होत्या

प्रसन्नने ज्ञानदत्त सारे जेवण दुसऱ्याला
भगवान् प्रथम स विले हाते तरी तो
बाहेरले नेश प्रदक्ष्ण जाऊन कामाची पहाणी
करे. भव्य शेतकाम करी कुवापास शिले
तरी देखरेख केली नाही तर भूमानेचा
अपमान होईल असे त्याचे मन म्हण

जितेंद्र सुद्धा आपल्या वडीलांबरोबर
रोज शेतकाम जाई व शेतक-बांसावत
मांठमांठचा गप्पा करी की कोणते
की पेरण्याने जास्त पिक दिवेल किंवा
धान्य कोणत्या नेळी पेरायें वगैरे वगैरे

त्या कारणांमुळे त्यांनी शेतकऱ्यांवर आपला
जास्त प्रभाव पाडला

ज्ञानदत्ता मनापासून शेतकामाची भावद
नळुनी त्याच्या वडीलांनी जर त्याला
शेतकाम काही काम सांगितले तर एकदा
साभून पुरत नसे तर बहादा सांगितल्यावर
तो ते काम जमिच्छन करे.

त्याला एकच काम आवड गावातील
चार पंच उद्यावटपू सुलांच्या बरोबर
आपला वेळ घालून फाल्गु गोष्टीची चर्चा
नराज बसण त्या एकच कारणांमुळे ज्ञानेंद्र
वडिलांच्याच मनातून नाही तर इतर
गावातील लोकांच्या मनातून साफ उतरला.
वडीलांनी बरेचदा आपल्या सुलांना
सोड्या भावाचा आदर्श समोर ठेऊन
पटवण्याचा प्रयत्न केला सरतेजवडी
त्याला रामावून दामटवून मुद्धा पाहिले
तरी त्याचा काही उपयोग झाला नाही

परंतु ज्ञानेंद्रला सुद्धा मनातून हि गोष्ट
जात होती की, आपण वेळ अगदी
उपयें घालवत आहोत. पण कण्णार काय ?
त्याचे मन खेतीमळे अजिबात रमठ नसे.

अक्षेच काही दिवस उलटले एक दिवस
ज्ञानेंद्र अधातक आपल्या वडिलांपाशी
आला व त्यांना म्हणाला- 'बाबा, तुम्ही
मला कित्यकदा अयोध्या म्हणून रामावला
आहात त्यामुळे मी शिचार केला व आता

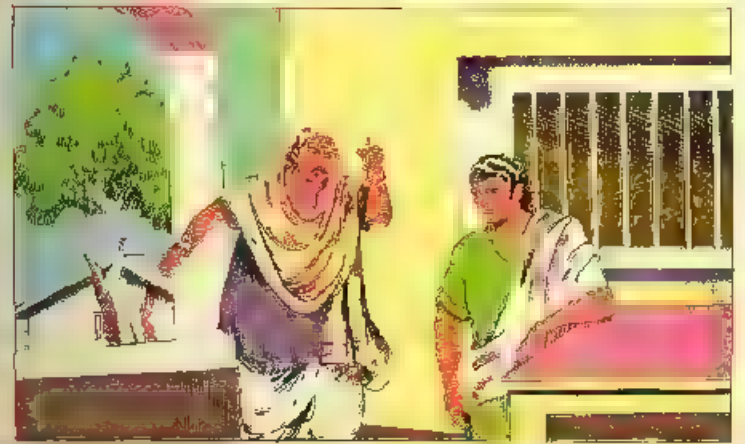
एक निर्णय घ्यायचा. की, एखादा बांगला
व्यापार करावा. त्याकरीता राजधानी
पोम्प आहे. हि गोष्ट ऐकून वडिलांना एकदम
आश्चर्याचा धक्काच बसला ते म्हणाले-
"अरे बाळा, तू व्यापार करणार म्हणतोस
पण त्यासाठी भांडवल कोठून आणणार ?"

सध्या व्यापारासाठी तुम्ही मला बांड
पैसे घा आणि जर का देणार नसला तर
ह्या इस्टेटी मधला माझा वाटा मला काढून
घा." ज्ञानेंद्र अंतर्गत वडिलांना म्हणाला.

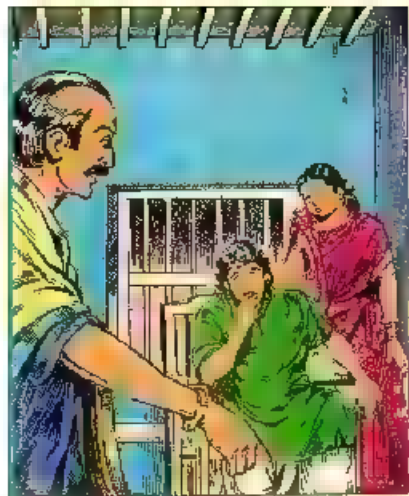
त्यावर वडिल निराश होत म्हणाले-
'अरे अनेक पिढ्या आपल्या ह्या शेत
जमिनीवर वाडल्या आणि आता तर तू
म्हणतोस हे गांव सोडून शहरात जाऊन
धंदा करतो हा तुझा विचार तुझे मन

उज्वल करणारे वाटत नाही. तू एकदा
व्यापार करावा. त्याकरीता राजधानी
का शहरात पाऊल टाकलेस की तेथील
सगळ्यांनी दुनिया पाहून त्या गोष्टींना
बळी पडतील. भाव्या कुठेत जोपर्यंत
प्राण आहे तोपर्यंत मी तुझे हे वाळें नाले
न देणार नाही."

ज्ञानदत्त प्रथमच आपल्या वडिलांना
इतके सतापान बोलताना पाहिले तरी तो
थोडा मुद्धा घाबरला नाही व दृढनिश्चयाने
वडिलांना म्हणाला- "बाबा, मी शहरातील
जमनीकड पाहून आपल्याकड पैसे सापत
नाही परंतु व्यापार धंदा करावयाचा हा
माझा निश्चय कायम आहे आपण पैसे
देणार असलात तर द्या. नाहीतर, माझा
धंदा करतो हा तुझा विचार तुझे मन

बडिल्ल मुलांमध अशा तऱ्हेचा बार-बारचा बराच काळ जातला शेंबटी तर हि समस्या गावातील दोन तीन प्रतिष्ठीत माणसे व जिनंद सगोर मांडण्यात आली तरी त्यांचे भांडण मिटल नाही. तेव्हा एका प्रतिष्ठीत माणसांनी एक उपाय सांगत म्हटले- 'प्रसन्न, तू फोड पैसे ज्ञानेंद्रला दे, त्या पैशाला तो व्यापार तरी सुरू करेल परंतु त्यासाठी एक भंड त्याला घ्या. की काही झाले तरी एका वर्षाच्या आत तू धडात काही तरी कायदा मिळवून दाखवला पाहिजेस हि अड मान्य असेल तरच तू पैसा दे, व व्यापार करण्याची अनुमती दे " .

ज्ञानेंद्रने त्या लोकांनी सांगितलेली अड मान्य केली. तेव्हा प्रसन्नने अनिच्छेनेच त्याला व्यापारासाठी थोडाफार पैसा दिला. ज्ञानेंद्रने शहरात जाण्यापूर्वी आई-वडोलांना नमस्कार केला आणि त्याचा आशीर्वाद घेतला. आईने डोळ्यात पाणी आणून त्याचा निरोप घेतला परंतु बडिलांनी कठोर शब्दांत त्याला म्हटले- "तु आता जाऊ नकोस आमचे आशिर्वाद नहो तुझ्या पाठीशी रहातील परंतु ह्यापुढे माझ्याकडून तुला काही मिळण न्हाची माग अपेक्षा ठेऊ नकोस "

ज्ञानेंद्रने ज्ञानेंद्र राजधानीकडे येऊन पोहोचला व एका महिनाच्या आतच त्याने बापाचे दिलेला सारा पैसा खर्च करून टाकला तेव्हाच त्याला वाईट व्यसन मुढा लागली तो सारू पिक लागला व त्यातच तो खूप आशारी पडला. ज्ञानेंद्रची आई त्याची ती दयनीय स्थिती पाहून रडू लागली परंतु त्याच्या कडीलांचा राग जगावर आला ते विदून जात त्याला म्हणाले- "तू तर बापाच्या भूमिनेला विसरून सिच्यावर अविश्वास दाखविलास आता तरी तुझ्या शोक्यात काही नक्कल झाली का नाही? ज्ञानेंद्रने रागाच्या मरतकाल त्याची वेड्याला बोलावणे फोडले व त्याच्यावर शोध घेण्याची आज्ञा दिली.

थोड्या दिवसातच त्याची तब्येत चांगली सुधारली तेव्हा प्रसन्नने पुन्हा त्याला बजावत म्हटले- 'तुला जो काय अनुभव आला तो डोळ्यासमोर ठेवलास तरी पुरे. आता उद्यापासून तू जिनंदबरोबर जंदात कायनास जा. तोच तुला शरीरबिषयी सर्व शिकवले ज्ञानेंद्र नाइलाजानेच शरकास वळ लागला. वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला- "राजा, आता तूच सांग त्या बाप लकात जो वादविवाद झाला त्यात कोणी सहाज-सुलभपण माग अवलंबला, त्यामुळे जी काय जट घातली गेली त्यात तर पैसा खर्च होण्यापासून काही पर्याप्त झाले नाही. मग दोष कोणाचा? या प्रश्नाची उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस तर तुला परिणाम माहीतच आहे तुझ्या डोळ्याची शोष झकले होऊन तुझ्याच बापावर लोळ लागतील ' विक्रमादित्य म्हणाला- "सारा दोष माझा आहे म्हण ! कारण ज्ञानेंद्र स्वभावात

तर काही वाईट नव्हता तेव्हा त्याच्या मनात व्यापार करण्याची इतकी उत्कट इच्छा असतांना बडिलांनी त्याच्याबरोबर वाद न घालता पैसा देण्याचे कर्तव्य प्रथम करावयास हुबे हुबे तो जरी घेतली असला तरी मुलांनी मुद्दा घेतकरीच न्हावे हि अभिलाषा बडिलांनी बाळगणे योग्य नाही परंतु जेव्हा त्याच्या लक्षात झाले की ज्ञानेंद्रची ओढ व्यापार करण्यापाठीमाग आहे, तेव्हा बडिलांनी त्याला एखाद्या व्यापाऱ्यापाशी धाडून त्याचे शिकण देण्याचे कर्तव्य करावयास पाहिजे होते तसे न केल्याने जट घांगला मुलांना वाईट व्यसनाच्या आहारी गेला व शेंबटी अनिच्छेनेच तो शेंबटीकडे कळ लागला ह्यापाठीमागे मला तरी सर्व दोषांचे कारण प्रसन्नने केल्यास कायचे वाटते अशा तऱ्हेने राजाध मीन भंग होताच वेताळ ज्ञेतासह जवूण साला आणि साऱ्याला जाऊन लोवकळ लागला (कल्पित)

दूधाची चव

धनल्लुपुटीचा राजा सुवर्णवर्मा त्याला एकदा अशी बातमी समजली की आपल्या राज्या नजिकच्या जंगलात एक सूर्यदेव नावाचे ऋषी थंड तपस्वर्चा करीत आहेत ते ऋषी महान तपशाली व प्रभावी महाज्ञानी आहेत तेव्हा राजाच्या मनात विचार आला की, महामनीचे फक्त दर्शनच नाही तर एक दिवस पूर्ण त्या महान ऋषिच्या सानिध्यात घालवावा त्याकरीता त्याने ऋषीची अनुमती प्राप्त करण्यासाठी मंत्राला त्यांच्याकडे पाठविले

मन्त्री सूर्यदेवऋषीच्या आश्रमात आले व त्याला निरोप एकून म्हणाले— मी तर असे एकदा आहे की, आपल्या देशचा राजा उत्तम राज्यकारभार करणारा नाहीतर अत्यंत व्यापशील सुढा आहे. अशा व्यक्तित्वात मनात माझ्या आश्रमात एक दिवस घालवावा अशी इच्छा उत्पन्न झाली

म्हणजे ह्याचा अर्थ तो श्रामिक जिज्ञासा मण ठवणारा असावा, तसे जर तसे तर स्वतःचा मुखदायक महाल सज्जन माझ्या ह्या पर्णकुटीमधे रहाण्याची इच्छा त्यांना झाली नसती त्यांना जाऊन माझा असा निरोप का की आपण यथं यथे

मन्त्रीचे बोलणे ऐकून मन्त्री अत्यंत आनंदीत झाले त्याचवेळी आश्रमातील एका शिष्याने एका लोट्यात दूध आणले व मन्त्री महात्म्यांना विनम्रपणे दिले हे दूध पिताच त्या दूधाचा स्वाद मंत्राला असाधारण आहे असा वाटला मंत्र्याने त्या शिष्याला म्हटले—“मी अद्याप पावेतां इतकं स्वादिष्ट दूध कधी प्यायले नव्हते हे दूध देणारा गाय उत्तम पैकी जातीची असावी हो ना ?”

‘माझ्या गुरूचे जास्त प्रेम असणाऱ्या गार्डचे हे दूध आहे !’ त्या शिष्याने उत्तर देत म्हटले

मंत्र्याने थोडावेळ तेथे बसवता व नंतर ते राजधानीला परत निघून आले. दुसऱ्या दिवशी राजा सुवर्णवर्मा आपल्या मंत्र्यांसह सूर्यदेव ऋषिच्या आश्रमात आले ते येताच ऋषींनी त्यांचे उत्तम सन्नेहने स्वागत केले व त्यांना आशिर्वाद देऊन एका दर्भसितावर बसण्यास संकेत केला. ह्यानंतर त्यांनी आपल्या विद्यार्थ्यांची एकाळा बोळावले व राजाला दूध देण्यास सांगितले.

शिष्य आश्रमात जाऊ लागला तेव्हा मंत्र्याने हळूच त्या शिष्याला सांगितले— “खरे हे बघ, राजाला तू तेच दूध घेऊन ये के काळ मला दिले होतेस म्हणजे तुला गुरू जिच्यावर जास्त प्रेम करतात तिचेच दूध घेऊन ये. समजले !”

‘हो, हो, मी त्याच गार्डचे दूध जागतो. आमचे गुरूदेव भविष्यीया पिण्यास देण्यासाठी त्याच गार्डचे दूध आणण्यासाठी सांगतात.” शिष्य म्हणाला.

ह्यानंतर शिष्याने दोन लोटे भरून दूध आणले त्यातला एक राजाच्या हातात दिला व दुसरा मंत्र्याच्या हातात देत म्हटले— “महानुभाव, हे दूध त्याच गार्डचे आहे ज्या गार्डचे दूध तुम्ही आणण्यास सांगितले.”

मंत्र्याने दूधाचा एक थोडा प्याला व तोंड वेडवाकडे केलं नंतर त्याने शिष्याला हाताला भरून थोडे दूर नेले व विचारले—“खरे तू मन्त्री खरे सांगतो आहेस ना ! की हे दूध काळ मला दिलेल्या गार्डचेच दूध आहे का चुकून तुझ्या हातून गडबड झाली

“ह्यात काहीही चूक झाली नाही”
शिष्य म्हणाला.

राजाने त्या गोष्टीकडे लक्ष सुद्धा दिले
नाही व थोड थोड दूध पित एकाग्रचित्ताने
ऋषीच्या बाबीने अवलंब करीत राहला

बोडवावेळाने ऋषींनी आपले वक्तृत्व
संपवले व ते उठून जेणे राहिले काही
काऱ्यासाठी ते आत निघून गेले त्यावेळी
राजाला मज्झाने विचारले-“प्रभू, दूधाचा
स्वाद कसा होता?”

“अरे वा! काय भामू? एकदम बद्दभूत
सुख चनिष्ठ.” राजा म्हणाला

ते उत्तर ऐकताच संन्यासी म्हणाला-

“महाराज, कास मळा दूध इतके स्वादिष्ट
अवर्णनीय लागले सामू त्या करीता मी
ऋषींपाशी ही गाय बिकत घेण्याविषयी
सुद्धा विचारले ऋषींनी त्या गार्दीची किंमत
एक हजार सुवर्णमुद्रा मागितली तेव्हा मी
ते पैसे देण्याला निश्चय केला. परंतु
आदवर्षाची गोष्ट आहे आज मी दूध
प्याली ते एकदम साधारण वाटले

ते ऐकून राजा क्षणभर मीन राहीला
नंतर शांत वित्ताने म्हणाला-“मनोवर,
काल दूधाचा स्वाद बशाकरीचा चांगला
होता की तुमचे मन ऋषिच्या बद्दल
कृतज्ञतेने धारण करणे होते परंतु दुस-याक्षणी
तुमचे मन चंचल झाले व ती भावना
नाहीशी होऊन गेली तुमच्या मनात दूधाचा
स्वाद जाऊन त्या ठिकाणी स्वार्थ भावनचा
किड वळवळ लागला व तुम्ही त्या ऋषींच्या
गार्दीची किंमत सुवर्णमुद्रास्ये केली व
त्या गार्दीची तुलना पैशाच्या भावात
केली तसे झाल्यामुळे दूधाचा कालचा
स्वाद तुम्हांला आज कसा आणि कोठून
चांगला मगार

मज्झाने शरमेने मान खाली घातली
तेव्हा राजा मज्झाला गंभीरतेने म्हणाला-
“मनोवर, मी ऋषींच्या घरणी व त्यांच्या
सान्निध्यात एक दिवस शांतीपूर्वक
रहाण्याचा इच्छने आलो आहे. भाषण
परत निघून जावे.”

त्यावर संन्यासी आश्रमाबाहेर निघून गेला.

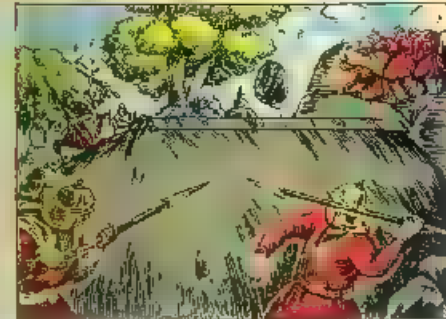
मज्झाने दूधाचा स्वाद विस्मय आहे की
दक्ष यज्ञाच्या उपरान्त संकर सती-
देवांच्या भौतिक परिपक्वता उचलून
सर्व पृथ्वीवर हाचार कळ लागले
तेव्हा सतीदेवांच्या प्ररीराचा एक भाग
ह्या पर्वतावर पडला आणि त्याठिका-
णीच ह्या कामाक्षी मंदिराची स्थापना
झाली. त्या काळी हे वेळूळ एका
पनघाट अख्यात होते. त्यामुळे साधारण
शत लोकांना तेथे जाता येणे असकळ
व संकटाना तोंड द्यावे लागे.

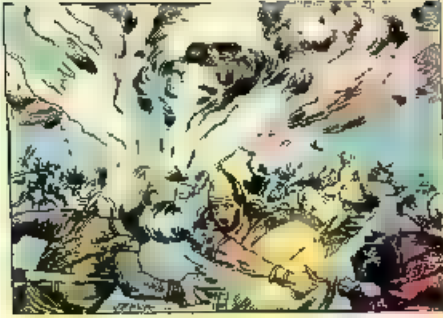
आपली वेबळे

कामाक्षी मंदिर

आसाम मधील गौहती म्हारा जवळच्या
नील पर्वतावर शोभायमान कामाक्षी
देवी भक्तजांना शंभू संतांच्या शक्ति
देते असा विश्वास पूर्वकाळापासून
प्रचलित आहे. जयदम्बा कामाक्षीच्या
आशेने तमिळी आता अस करत
असे मांडिक थळापूर्वक सांगतले

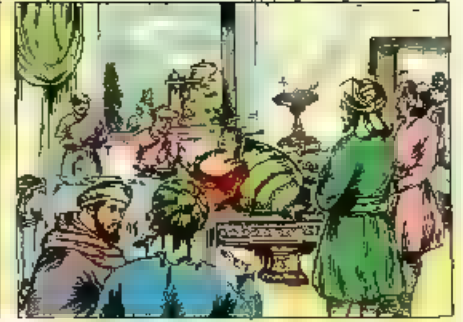

१९ व्या शतकात ह्या डोंगरातीव
हे मंदिर काळापहात सैनिकांनी
उध्वस्त केले त्या सैनिकांनी ह्या
मंदिराचा घाटी काढून घेतले. त्यामुळे
शक्ति राजांना त्या मंदिराचे रक्षण
करणे जमले नाही म्हणूनच अनेक वर्षे
ह्या मंदिरात एकच एक पुजाणे
राहिले की म्हणत असे हे वेळूळ सदा
निर्जन असले

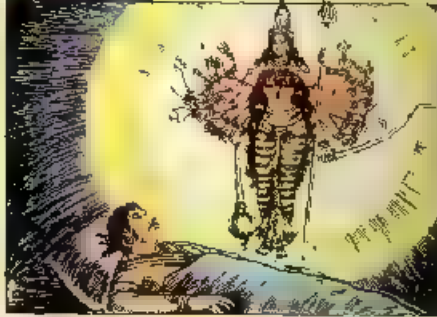

काही काळानंतर आतामच राजा बलवदेव झाले बगावत्या नवाबशेर जाकमना केले परंतु तेथे हुदात बराभूत झेऊन ती त्या नवाबाचा कोंडी बनली. नवाबाने त्याको आपल्या किल्ल्यातील सुरवात हाऊन टाकले

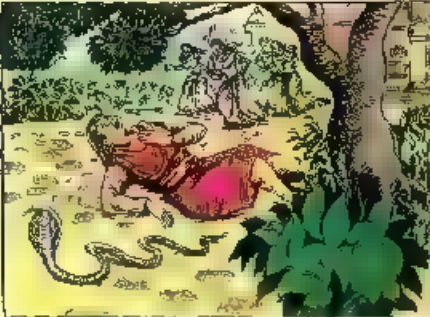
अनेक वेळानी नवाबाच्या आईवर उपचार करून विवे रक्षण करण्याचा प्रयत्न केला. परंतु तिच्या प्रकृतीत काही सुधार पडला नाही. नवाबाला स्वतः पेक्षा आईच्या प्राणांची जास्त पर्वा होती. त्यामुळे स्वतःच्या आईची विवरी वाहून त्याच्या अंत्यंत वृत्त लावले

एक विवस मल्लदेव शाह हापेश भसताना त्याला एक स्वप्न पडले स्वप्नात देवीने प्रत्यक्ष दर्शन देत त्याला विचारले "राजा तुम्हा राज्याच्या भविष्याची तुम्हा राज्याची अविष्ठाकी देवीचे वेळी उजवस्त होऊन पडलेले आहे. परंतु तु त्यापाळे दुर्बल करून त्याची हागडजी न करता दुसऱ्या राज्यावर झुल्ला करून बांता केंद्र पडला आहेस काय तुला ह्या गोष्टीची लाज वाडत नाही का ?

वेळांनी अनेक प्रकारे उपचार करून मजडी हार घेतली. तेव्हा राजाने दरबार भरवला व बाबी वाडणा केली की जा कोणी सादमा आईला बरे करेल त्याला तो जे काय सामेल वे बजिस देण्यात येईल परंतु सरलच्या दरबारातील एकही माणूस पुढे आला नाही

राजा खटवडून जाणा झाला व त्याला स्वतःची मुक्त समजली होती त्याला स्वप्नात तुरुंगातून बाहेर पडण्याचा मार्ग खुळा सांगितला होता. दुसऱ्या दिवशी नवाबाची आई बमोश हिडत होती त्यावेळी ती हाप नाचल्याने बेशुद्ध होऊन खाली कोसळली

कैदेत अड बसलेल्या राजाने पहारे-काऱ्याला सांगितले. तू जर नवाबाला लांगून मला कैदेतून मुक्त केलेस तर राजाच्या आईला जी लाचू शकेन असे म्हणताच पहारेकाऱ्याने राजाला सांगितले की निरोप कळवला राजाची गोष्ट नवाबाने मान्य केली व त्याला दरबारातील राजमहालात येथ्यासाठी विनविले

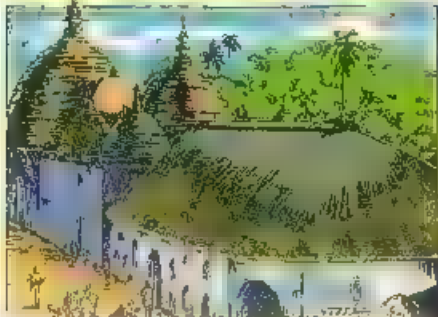

जांभली देवीने राजांना स्वतंत्र एका यत्नाचा उपदेश दिला होता. राजाने नवावाच्या आईपुढी जात त्या यत्नाचा पाठ म्हणून तेन्हा त्याची आई असा बहुतेक खणखणीत बरी होऊन उठली की जसे काही प्रोपेतून जाता उठावी अन्वत आज्ञाने नवावाने राजाला मोठी पारती आणि अनेक बलीदे बंदी देऊन त्याला मुक्त करून विरोध दिला

राजा आपल्या राजधानीत परत आला आणि उत्तमपैकी भाजून तयार, केलेल्या विटांनी मंदीराची बांधणी करून त्याने अल्प काळात ते मंदिर बांधून तयार केले. तो परे पर्यंत त्या देवीचा अस्त म्हणून राहिला व देवळाची पुजाअर्चा इत्यादी कार्यक्रम नियमित पार पाडण्याची नवाबदारी अवतपर्यंत पार पाडली

त्या दिवसापासून भक्तभजन त्या देवळात दामनात येऊ लागले. ह्या देवळातील शांताच्या काळपा वाजत कोरलेली हवीची प्रतिमा जणू जिवंत रूप असल्यासारखी भासते. तेथील वारीवकांग अनेक कलांनी परिपूर्ण असल्यामुळे ह्या देवीला एक प्रकारची बागळी बांधा येते.

निरपेक्ष कायदा

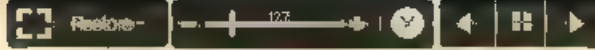
लुवंगपुरचे महाराजा यांतगुप्त धर्मावरण सध्याची व आचारविधारांचे यत्ना पूर्वक आवरण काढू होते. मुख्य करून त्यांचा मनात साधू व संन्याशाविषयी भक्ति व अपार आदरभाव होता. राजाने राज्यात एक नविन कायदा काढला की, राज्यातील असमस्या साधू संन्याशांना कोणत्याही प्रकारचे कष्ट होवू नये व त्यांचा प्रामुख्याने आदर सन्मान करावा त्यांचे दरावर राजाने स्वतःच्या राज्यात साधू-संन्याशांच्या सोईसाठी त्यांना मुबलक जागे मिळे व खाण्याच्या सुकटण्या धर्मशास्त्रा बाधून दिला

ह्या गाष्टी नंतर एक दिवस राजाचा मंत्री मधुवर्मा राजाजवळ येत राजाला म्हणाला-“महाराज, आपण खरे कायदा साधू कडून त्याकायनामुळे आपल्या राज्यातील मिळकत जास्त करून

साधू स-यादांकरिता खर्च होत चालली आहे. त्यामुळे जनतेचे कष्टाण न होता विनाकारण विघ्न येऊ लागले आहे त्यात आणखी एक महत्वाची गोष्ट आपल्या राज्यात अधिक प्रमाणात अपराध करणाऱ्यांची संख्या वाढत चालली आहे संन्यासे बांधणे ऐकताच राजाने अनिच्छनेच मान हलविली व म्हटले-“मी साधूच्या कल्याणाच्या हेतून हा कायदा बनवला तर तुम्ही त्याच गोष्टीचे उलट कारण सांगता आहात म्हणजे तुमचा हेतू आहे जगवतस्वरूपी साधू संन्याशांचा अपमान करायचा

मग्री बोडवेल्ले भाष्य राहिले नंतर म्हणाला-“प्रभू, खरे कारण सांगणे हे माझी कीर्तव्य समजता?”

राजाने त्याच्या म्हणण्याकडे स्विकृती नुसक मान हलविली व म्हणाला-“राज-

काही दिवसानंतर राजा शांतमुक्ताने मंत्र्याला एकांतात बोलावून विचारणा केली-“मंत्रीमहोदय, ह्यावेळी राज्याच्या खजिन्याची काय हालत आहे? सारी प्रजा माझ्या आज्ञेचे पालन करत आहे ना? मंत्र्याने विनयतने राजाला म्हटले-महाराज, तुम्हांला कोसकाय निवैदन करू. राज्याच्या खजिन्याची स्थिती आस्तव विषयत चालली आहे.

ते उत्तर ऐकताच राजाला अत्यंत आश्चर्ये घाटले म्हणजे-“प्रजा माझ्या आज्ञेचे पालन करीत नाही तेव्हा आपण आता त्याचे कारण आभावयास हवे की प्रजेचा ह्यावाढीमागे काय हेतू आहे आता मुक्तवेष धारण करून बाहेर पडावयास हवे.

ह्यानंतर राजा व मंत्री दोघे वेष बदलून देशाटन करण्यास निघाले-‘एका गावात पोहचल्यावर त्यांनी पाहिले की काही लोक शकाटी पेटवून त्यांच्या भोवताली गप्पगोपटी करीत बसलेले आहेत.

राजा व मंत्री दोघे त्यांच्यानजिक वळून पोहचले व म्हणू लागले आम्ही असे ऐकले आहे की, जो माणसं कामधंदा सोडून आळसटा सारखा स्वतःच्या वेष्टना अपव्यय करतात त्यांना ह्या देशाचा राजा मोठयान मोठी कठीण शिक्षा देता.

त्याचे बोलणे ऐकून ते शेकोटीच्या चौकर बसलेले लोक पोटा वरून खदाखदा हसू लागले. आणि म्हणाले-“अहो, आम्हांला बाटते की तुम्ही ह्या देशातील नसावेत परदेशातील असावेत” असे म्हणून त्यांनी त्या दोघांना भिनीवर खटखटलेले दण्ड कमण्डलू व बगदी वस्त्र वाखविली व ते दाखवत म्हटले-“जर कां कोणी आम्हांला असे म्हणू लागले की आम्ही राज्याच्या आज्ञेचे उत्तरेन करीत आहोना तर काही क्षणातच आम्ही साधू सन्याशांचा वेष धारण करतो परंतु सन्याशांचा वेष धारण करतो परंतु

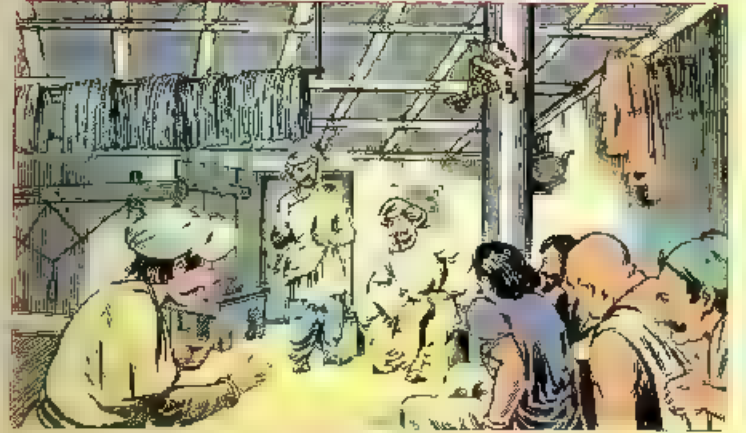
लागू होत नाही. मग त्यांनी कोणताही अपराध कां केला असेना साधू संन्याशांच्या वेषात आम्हांला पाहून लोक उलट आमचा हुक्का सुमान व आदर करतात बसं.

“हो, हो बरे आहे कां? ह्यानंतर राजा व मंत्र्याने आजूबाजूच्या देशातून भ्रमण केले. त्यांना बहुतेक ठिकाणी तशा प्रकारचा अनुभव आला.

नंतर राजा व मंत्री राजधानीत परतले राजाकां राजवाड्यात परत आल्यावर एक मोठी चिंता वाटू लागली की आपण प्रजेच्या हितासाठी न्हा गोष्टीची एक गोष्ट खरी आहे. ह्या वैयक्तीक बाळगी लोकांना मान शिक्षा मिळने आहे झाली त्याचवेळी राजमुक्त देशाटनातून परंतु साधू-सन्याशांच्या भावतीत हा कायदा परत आले होते तेव्हा ते ताबडतोब

गुरू जवळजवळ वर्षभर देशाटन करीत आहेत. त्यामुळे मला कामधंदा करण्याचा पूर्वं अनुभव असल्या महानुभावाकडे सल्ला विचारण्याची खरी प्राप्त झाली नाही ही तर जांगली गोष्ट आहे. आता तुम्ही एक काम करा, ह्याक्षणी तुम्ही अशा एका गोष्टीची दबडी पिठवा की, सारी प्रजा कष्ट मेहनत करून बरोबर वेळेला कर चुकता करेल त्यात जो कोणी हयगय करेल त्याला कठीण वंड देण्यात येईल हा नियम काटेकोरपणे पाळला तर आपल्या राज्याचा खजिना नक्कीच पूर्णपणे भरला जाईल.

मंत्र्याने राजाच्या म्हणण्यानुसार साऱ्या राज्यभर सगळी दबडी पिठविली.

पन्थाला राजाला समजले राजा मध्यासह राजगुरुच्या दर्शनास निघाला.

राजगुरुंनी राजाचे म्हणणे चांत्सित्ताने ऐकले व त्याला समजावत म्हणाले- 'राजन् कोपत्याही गोष्टीची योजना व आदर्श न घेता जो कायदा लागू करण्यात येतो तो सदा राजाला व प्रजेला अविनाश म्हणूनच सिद्ध होता. लोकल्याणाच्या हेतूने सर्वत्र परिस्थान करणारे महागुरुच अगदी मांजण्या इतकेच सांपडतात

गुरुदेव, आम्ही लोक प्रत्येक दिवशी अनेक साधू संन्यासांना पहात होतो ना?" राजा म्हणाला.

राजाचे उत्तर ऐकून राजगुरु संदहास्य करीत म्हणाले- "पण त्यातील खरे साधू संन्यासी कोळखणे कठीण आहे काही लोक जबाबदारी सांभाळण्याकरीता छोटे छोटे साधू संन्यासाचे रूप घेतात आणि अशा लोकांकरीता आपली प्रजा न्यायाने त्यांचा आदरसत्कार करते व त्यांचा पोस्साहून देते त्यामुळे लोकांमधे

आळशीपणा व असजकता मातू लागली आहे.

त्यावर राजा शांतगुणने सज्जतेन प्रणाम करीत म्हटले- "गुरुदेव आपल्या म्हणण्याचा अर्थ हा निरर्थक कापदा मध्ये हा नष्ट करण्याच्या उद्देशाचाच आहे ना? तेव्हा आजच मी नष्ट करून टाकतो.

राजन् हे काम आणखी जितके लवकर करास तेवढे उत्तम होईल त्याचबरोबर एक गोष्ट लक्षात ठेवा. आजपासून धार्मिक रितीरिवाज ह्यांच्या चालीरिती सचवी आपल्या मनांतले भाव व विश्वास आपण जलतेवर अव्ययमाने लावण्याचा प्रयत्न आर्जिवात करू नका." राजगुरुने राजाला मत्तला देत म्हटले.

राजाने त्याच दिवसापासून साधू संन्याशांच्या सुससोई करीता उपसब्ध केलेल्या धर्मशास्त्रा खानावळी बगैरे सर्व गोष्टी बंद करून टाकल्या आणि राज्यात अशी बबडी घेतली की राज्यात जो कोणी आळशी विसले त्याला कडक बंड करण्यात येईल

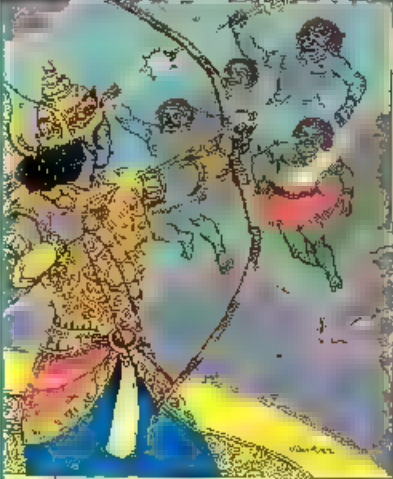
पद्मराजा बरोबर युद्ध करण्याच्या इच्छेने गेल्या रावणाने अमलोकान्त नरक-वर्तना भोगणारे पापी लोक व स्वर्गसुख भोगणारे पुण्यवान लोक पाहिले

कुर व भबंकर असे घाटणारे यमदास सैनक पापी लोकांना किंते व धाण मांचा बाहार देत होते कुश्यांना चावायला लावत होते वैतरणी नदीत बुचकळत होते. हापसल्या घाळूवर चालायला लावत होते अशा तऱ्हेच्या बर्बकर यातना भोगणारे लोक प्रतनव पडून राहून लहानने तडफडत होते तर दुसऱ्या बाजूला पुण्यवान लोक पुण्याईची फळे घासत अनेक प्रकारे सुखोपभोग प्राप्त करीत होते. लक्षावधी असलेले पापी लोक जे यातना भोगत होते त्या पाहून रावणाला

त्यांची अत्यंत कीड धाली. त्याचे मत कळवळले. तो त्या यातनापासून त्यांना मुक्तकरू लागला. ते पाहून यमदुत सतापाने लाल झाला. त्या लोकांनी रावणाच्या पुष्पक विमानावर आपल्या कुळ, मुहळ, तोमर हत्थादी आमुखाचा चापर करून हल्ला केला. काहीजण तर मायाची बेष घेऊन मधशास्त्राप्रमाणे त्यांच्या भोवताली गुजारव करून विमानाची मोडतोड करून फेकून देऊ लागले. परंतु ते विमान अक्षय होते त्यामुळे ते अंगले नाही

तितक्यात नारदमुनी यमराजापाशी आले. त्यांनी त्यांचा आदरसत्कार करून पावपुजा बगैरे केली व कुदालसेम विचारत त्यांच्या येथ्याचे कारण विचारल

“यमराजा, पराधीन गावाचा अजैव
राक्षस आपणास पराजित करण्याच्या कुठ
निदध्याने आपल्यावर हल्ला करण्यासाठी
आला आहे. आता खरी आपल्या यमदण्डाची
परिक्षा होणार आहे.” नारद म्हणाला
त्याचवेळी त्यास त्यांना एक जगमगते
पुष्पक विमान दृष्टीस पडलं.

तिकड रावणाने थोडावेळ यमलोकावर
हल्ला करून युद्ध केले व शेंवटी त्यांच्यावर
पाशुपतास्त्राचा प्रयोग केला. तो झाल्यावर
वणवा पेटल्या प्रमाणे तो सारा प्रवेश व
त्यांतील झाडे झुप्पे भस्मीभूत होऊन आग
चोफर पसरत चालली त्यास यमाले दस
सेवक त्यास पाक्षरा प्रमाणे जळून भस्म

होऊन गले ते पाहून प्रसन्नतेन रावणाने
आपला आनंद व्यक्त केला तो व त्याचे
मंत्री मोठमोठ्याने हसले की त्या हसण्याच्या
आवाजाने सारा यमलोक दणाणून गेला.

तो अवकाळ पंक्त यमराजाने करण्यात
की, रावणाने सर्व जिकले वाहे तेव्हा त्याने
जावल्या सारथीला बोलावून रथ तयार
करण्याची आज्ञा केली. काही क्षणातच
लाल ठांबुस घोड्यांचा रथ पंक्त उभा
शाला. मृत्यु देवी यमपाश चारण करून
त्याच्या जोडीने रथामध्ये उभी राहली.
यमराज रथात बसले दुसऱ्या वाजुच्या
कालपाश अशा प्रकारे युद्धाला निघालेले
यमराज पहाताच तिन्ही लोक व देव
देवता वरधर कापू लागले.

मनाप्रमाणे विसृजतवैद्याने धांवणारे ते
यमराजाच्या रथाने पाळे काही क्षणातच
त्याला रावणा समोर घेऊन आले मृत्यु
देवतेच्या बरोबर अत्यंत भयंकर दिसणाऱ्या
यमराजाच्या रथाला पाहूनच रावणाले
मंत्री भावलेन जाऊन सैरावैरा पळू लागले
परंतु रावण थोडा देखील बघमगला नाही.
तो जगाचा उभा निघतच उभा राहीला.

त्यानंतर यमराज व रावण ह्या दोघांमध्ये
सात दिवसराज घनघोर युद्ध झालं
यमराजाने आपल्या अस्त्राने रावणाला
अनेक प्रकारे जखमी केले. परंतु रावणाने

हार मानली नाही उलट आपल्या अनेक प्रकारच्या शाणाने यमराज व बृहदुदंबीला व सारख्याला अनेक प्रकारे जस्त करून सोडले.

ते पाहून मृत्यू यमराजाला म्हणाला- "यमवर्मराज, ह्या राक्षसा बरोबर मला युद्ध करण्याचो परवानगी ह्या मी झाला काही क्षणात माझून टाकतो मारणे हा माझा हक्क आहे मी किरक राक्षसाना मारलेले आहे हे पण पाहिले आहे की, प्रलय काल आला तर सगल्या जगाचा नाश होतो हा तर मला एखाद्या किड्याप्रमाणे आहे ?"

"तुम्ही पहा! मी झाला कसा भाऊन टाकतो." असे म्हणत यमाने कालदण्ड घेतले.

ते ज्वाळने उज्ज्वल असल्याप्रमाणे यमकर वाटले. यमराज ते उचलून रावणावर फेकणार तिपक्यात ब्रह्मदेव प्रवेष्ट होत म्हणाल "यमराज, ह्या कालदण्डाचा प्रयोग करू नको ह्या दण्डाच्या प्रयोगाने जर का रावणाचा मृत्यू झाला तर रावणाच्या मी दिलेला बरे छोटा प्रमाणित होईल मृत्यू झाला नाही तर ज्या उद्धान मी ह्या कालदण्डाची सृष्टी केली आहे ती असह्य सिद्ध होईल. पुष्कट वर्षांपूर्वी मी ह्याची सृष्टी मृत्यू साठी अमोघ म्हणून केली होती. त्यामुळे जर का तू ह्या कालदण्डाचा प्रयोग रावणावर केलास तरी कोणत्या ना कोणत्या तरी रूपाने तो कालदण्ड खोटा सिद्ध होईल व माझी म्हणण खोटे ठरेल."

ब्रह्मचिन्ते म्हणजे धाव्य करून त्याने कालदण्ड वेगळे काढून ठेवले. त्याच्या लक्षात आले की, रावणाचा सहार करणाऱ्या दुसरा मार्ग नाही. तेव्हा युद्धक्षेत्री जाणघात तरी काय अर्थ आहे ? असा विचार करून यमराज रथासकट अदृश्य होऊन ब्रह्मावरोबर स्वर्गात निघून गेला.

रावणाने यमाला पराभूत केल्याची घोषणा केली व तो आपल्या पुष्पक विषामात विराजमान होऊन यमपुरीला

पोहोचला ते दृश्य पाहून नारदमुनी अत्यंत आनंदीत झाले

यमराजाच्या पराजित करून मारीच व इतर भय्याची स्तुती प्रशंसा प्राप्त करून रावणासपत्या पुष्पक विमानात बसून मोठ्या गर्वाने फुलून जाऊन पाताळ लोकात निघाला. तेथे प्रथम त्याने ब्रह्मवाच्या आधीन असलेले व स्थित समुद्रात प्रवेश करून वासुकी वगैरे नायकोकांवर अधिकार प्राप्त केला. नंतर निजाम व कवच ह्यांच्या अधिकारात बसल्या मणिमती नगरात पोहोचला तेथे त्याने आपली अनेक विभिन्न अस्त्रे शस्त्र आरण करून युद्धाला तयार होऊन संत वसल्स्या निवात व कवच ह्यांच्याबरोबर युद्ध केले

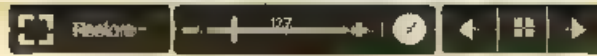
हे युद्ध एक वर्षापर्यंत अखंड चालू होते ज्या व पराजय ह्यांचा निर्णयच लागत नव्हता अशा वेळी ब्रह्मा आपल्या बहानात बसून तेथे झाले व त्यांनी त्या दोघांच्यात सूर्य निर्माण केले तोपर्यंत रावण निवात व त्याच्या ह्यांच्याकडे पाहून म्हणून राहिला त्याने त्या ठिकाणी त्याचा नेळ दवका एवजारांमात घालवला त्यावेळी त्याने त्यांच्यापाशी नव्यानच सायाजाल विद्या शिकल्या वया ह्याला माहित नव्हत्या नंतर तो वरुणाचे नगर शोधण्यासाठी निघाला. ह्याला मार्गमध्यावर कालकैयचे अवध नगर लागले तेथे रावणाने कालकैया

बरोबर युद्ध केले. ह्या युद्धात रावणाने कालकैयाचा सहार केला

ह्या युद्धात वीरांसह्ये विद्युज्जिह्व युद्धा होता, जो सूर्यगळाचा पती होता त्याला आपल्या अस्त्रित सामर्थ्याचा भयंकर अहंकार होता तो आपला जवळीक जावातून निजच्या कळकळाटा सारखे विभने पक्षातना काढून खाऊन टाकत असे. परंतु अशा घराकमी राक्षसाला रावणाने एका सैनिकाने मारून टाकले. ह्या सैनिकीत एकुण चारशे कालकैयचे सैनिक रावणाच्या हाती मरण पावले.

तेथून निघाल्यावर रावण ब्रह्माच्या महालात आला, तो महास पाडव्याक्षुभ्र लक्ष्मी वारला कैलासा प्रमाणे वादत होता

तेथ क्षणाक्षणाक दूधाची बारा देणारी सुरभी नावाची कामधेनु रावणाला दिसली. त्या क्षीरसागरा पासूनच चंद्रमा तयार झाला असून निर्माण झाले त्या क्षीरसागराच्या फेसाच्या बाहारावरच काही म्हणी सुनीं जगत. नंदी कामधेनु पासूनच उत्पन्न झालेला होता त्यातशा कामधेनुला प्रदक्षिणा घालून रावण वरुणाच्या महालात पोहोचला. वरुणाच्या द्वारपालांनी त्याच्या बरोबर युद्ध केल रावणान म्या लोकांचा सुहार केला नंतर त्या बरोबर म्हाटल - "तुम्ही त्या वरुणाकडे जा व त्याला सांगा की, रावण युद्धासाठी माला आहे" वरुणाची मुलेवनातच आपल्या सैन्यासह

स्वावरस्वारहोऊन रावणाशी युद्ध करण्यास आले परंतु काही सगसग सर्वजण रावण व त्याच्या मंत्र्यांच्या हाती पराभूत झाले आपल्या सर्व सैन्याला लढाईत पराभूत झालेला पाहून वरुणाच्या मुलांनी मोठ्या पराक्रमान शर्यात लढा दिला परंतु त्याचा मुठा रावणापुढे हार मानाची लागली त्यानंतर रावणाने वरुणाला मोठ्या गर्जना करीत युद्धास आवाहन केले. तेव्हा त्याला समजले की, वरुण आपल्या महालात नसून संगीत एकण्यासाठी ब्रह्मलोकात गेला आहे.

ते महाताच रावणान स्वतःचा निजव्य आत्म्याची देवडी पिटवीली. वपुष्क निमानत स्वावर होऊन तो पुनः अवम नगरात परत आला तेथे मोठ्या वर्षाने फुलून जाऊन तो स्वैरसंचार करू लागला. तेव्हा त्याला विलक्षण असे एक अद्भुत भवन दृष्टोत्पत्तीत पडले तो महाल उत्तम तऱ्हेने सजविष्टा होता त्यात माणिक मोठी वेड्य वसरे महत्रली दारे लिङ्गवर्णा तीरणे होती सोन्या चांदीच खांब होत एकटिकाची जमिण होती ती महल काम्याचा आहे हाचा शोध काढण्याच्या उद्देशाने रावणाने आपला मंत्री प्रहस्त झाला आज्ञा करीत म्हटल - "तू ह्या महालाचा मालक कोण हे शोध" प्रहस्त महालात प्रवेश करीत पहिला प्रकार निरखित आत गेला परंतु तेथ

त्याला कोणीही दिसले नाही अशा प्रकारे तो एकापाठापाठ सात दाराने भोलाडून आत गेला. तेव्हा तेथे त्याला एक अग्नित दिसला त्याच्या मध्यभागी एक दिव्य भसा पुरुष दिसला. तो सुर्याच्या तेजाने डोळे दिवावे तसा पहावत नव्हता. हा महापुरुष प्रहस्ताकडे पाहून प्रसन्नतेने हसला ते त्याचे हसणे ऐकून प्रहस्त पुलकीत झाला. तो पण पावली रावणापाशी आज्ञा आणि त्यान तेथ पाहिलेला व एकलेला बारा समानार रावणास सांगितला

ती गोष्ट ऐकून रावण आपल्या पुरुषक विमानातून उतरला. व त्यान त्या महालात प्रवेश केला. तेव्हा त्या महालाच्या मुलद्वाराच्या आकाराचा प्रचंड भयंकर आकृतीचा एकजण बाराच्या चौकटीत उभा राहिलेला. त्याला दिसला. त्याच्या आकारावर चत्र होता. त्याच्या तोंडातून भयंकर घ्याळा बाहेर पडत होत्या. त्याचे डळ लंगरलंग होते ओठ लाल बुद होते त्याचा चेहरा गोदावान होता केत विस्मयलं होते लांब लांब मिशा व दाढी होती जवडा भयंकर वासलला होता हातात वजनदार गदा होती ते त्याचे भयंकर रूप पाहून रावण उभा हादरून गेला त्याचे अग कापू लागले तो भयंकर आकृती रावणाला पहाताच म्हणाली - "अरे राक्षसा,

भिऊ नकोस! सांग तुला काय पाहिजे?' 'मला युद्ध करावयाचे आहे." रावण म्हणाला "तू कोणा बरोबर रे युद्ध करणार? माझ्या बरोबर कां बळी बरोबर?" त्या भयंकर आकृती विचारले 'मी तर या महालाच्या अधिपती बरोबर युद्ध करणार आहे परंतु तुम्ही ज्याच्या बरोबर युद्ध करण्यास सांगाल त्याचा बरोबर मी युद्ध करतो 'बळी महालाच्या आत आहे पाहिजे तर तू त्या महालहून बरोबर निविघ्नने युद्ध करू शकतोस" त्या भयंकर आकृतीवाल्यान सत्ता देत म्हटले

रावण आत गेला, परंतु सूर्याच्या प्रसर तेंवा सारख्या तळपत असलेल्या बळीच्या मोठ्याकडे त्याला पहावं नव्हती परंतु बळीने तरळ रावणाच्या सहजतेने उचलून आपल्या मांडीवर बसवले व म्हटले-“बाळा, तू कोणत्या कामासाठी आईवून मध्ये आला आहेस सांग मी तुझ्या सांगण्याची इच्छा पूर्ण करेन.”

“महानुभाव तसें यंध्याचे काही खास कारण नाही. मी तर एकले होते पुष्कळ वर्षांपूर्वी किणून आपल्याला घोका देऊन कैव केलं होते मी तर आपल्याला भूस्त करण्याची धामधर्मता देखली. रवानुळे मी ह्याकार्यासाठी ते पूर्ण करण्याच्या विचाराने येथे आलो आहे.” रावणाने विनमतेन म्हटले.

“ओहो, हे तर बिक आहे, तर मग मी तुला एक खास गोष्ट सांगतो. तेथे पडलेले कुडल उचलून घेऊन ये.” जळी म्हणावा रावणाने त्या कुडलापाशी जाऊन ते पाहीले तेव्हा ते एका मोठ्या वननदार

जत्रप्रमाणे हाते रावणान मोठ्या कष्टान ते उचलण्याचा प्रयत्न केला व अपमानित झाला. ते कुडल धराही हलकं नाही तेव्हा रावणाने आपली पूर्ण शक्ति पणाला लावली व दोन्ही हाताने जोर करून उचलण्याचा निष्फळ प्रयत्न केला ते जराही जागवे हलकं नाही.

ते पाहून बळी रावणाच्या जवळ जात म्हणाला-“तू ज्या कुडलाला किंचितही हलवू शकला नाहीस ते कुडल आमचे पूर्वेक हिरण्यकश्यपू ह्याने कानांत घाललेले एक कुडल आहे त्यांनी असा वर प्राप्त केला होता की आपला मृत्यू कोणाच्याही हातून होऊ नये परंतु शेवटी परसिद्धकथे धारण केल्या विष्णूधर हाती त्यांचा मृत्यू झाला. त्याच विष्णूला तू आता मुलद्वाराशी पाहिले आहेस ते नेहमी त्याच द्वारावर रहातात.

ते एकदाच रावणाचा संताप अन्नावार झाला तो दारापाशी रागारामान गंळा त्याला द्वाराजवळ कोणीही दिसले नाही

केले ते मुद्दामव

कनकदास नांवाचा एक गृहस्थ सीतानगर गांवात रहात होता. तो निःसंतान होता. त्याने व स्वर्णलताने-पुष्कळ नव वैकल्ये बघेरे केले शेवटी वद्दा वयानंतर तिसा दिवस राहिले त्यामुळे तिच्या चेहऱ्यावर थोडी उदासी विसू लागली कनकदासाचे आपल्या बायकोवर अति-शय प्रेम होते. तिसा उदास झालली पाहून तो म्हणाला-“तू जलो उदास उदास राहू नकोस. तुला काय हवे ती इच्छा मी पूर्ण करीन.”

“रामपुराची सोनार आहे ना! नागराज, त्याच्या हातांनी त्यांनी स्तब्ध, जडवलेली मोघाची माळ पाळपांत घालून मिरवण्याची मला फार इच्छा झाली आहे” स्वर्णलतेने आपले मनोगत सांगितले

रामपुराचा नागराज सोनार फार प्रसिद्ध होता. जोकाचे असे मत होते कि, त्याच्या

हुकूमानीत तयार केलेला कंठा गळ्यांत घालून फिरणे शुभ आहे

एरवी त्यांना वाचकोन असा मोठ्याचा कंठा सांगितला असता तर कदाचित कनकदासाने दिला नसता. पण तिच्या अशा स्थिति, तिला नकार देणे त्याला बरे वाटले नाही तो म्हणाला “ठीक आहे. मी स्वतः मोठ्याचा कंठा करून आणतो.”

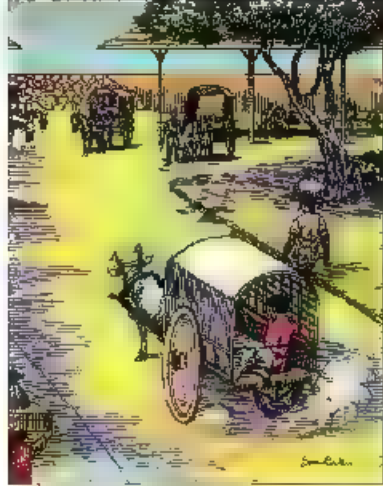
“अहं, मला सोडून तुम्ही जाऊ नका वर! मला नाही चैन पहाणार तुमच्या-शिवाम तेव्हा दुसऱ्या कुणाला तरी पाठवून द्या” स्वर्णलता लाडिकपणे म्हणाली

कनकदासान विचार केला कि आपला मित्र शंभुदास ह्याचा मुलगा जो मणपती त्याला हे काम सांगवे

शंभुदास जोहाराच काम चोरत असे त्याचा मुलगा मणपती त्याला त्याच्या कामात मदत करीत अस एकदा तरी

“बसुंधरा”

अपण रामपुर पाहून यावे असे गणपतीला तंढी वाटत असे. पण त्या गावात त्यांच्या मातंगगर्वाची कोणोही म्हुत्ते तेथे जायचे म्हणजे खून खर्च त्या शिवाय तेथेचमगाळत उतरायचे जाणावडीत जेवायचे गावात हिडाफिरायचे हा वेगळा खर्च होणार म्हणून रामदासाने गणपतीला रामपुरला पाडण्याचा विचारच केला नाही.

कनकदास गणपतीला बोलावून म्हणाला- 'मी तुला एक काम सांगतो. माझ्यासाठी नेवडे कर. तू रामपुरला जाऊन नांगराजभ्या बुकानावून एक मोत्याचा कडा बनवून आपल्याबरोबरच नेऊन ये. त्या गावात माझ मातेबाईक सिद्धराज म्हणून

वाहेत त्यांच्याकडे उतर. तुझा हा सर्व खर्च मी करीन."

गणपतीला काय दुचात सासर पडल्या-सारखेच वाटले त्याने एकदम होकार दिला रामदासला सुद्धा वाटले बर माळ बरेच दिवसापासून गणपती रामपुरला जाण्यासाठी पाठीस लागला आहे अनायासा त्याच्या मनासारखे झाले.

गणपती रामपुरला पोहोचला. तेथे जाऊन चबकची करत करत सिद्धराजाचा पत्ता काढला त्याच्या घरी जात असता वाटत एके ठिकाणी बिजलात पाय बसऊन पडला. कपडे सगळे चिखलान भरले पण शेवटी सिद्धराजाच्या घरी जाऊन पोहोचला. कनकदासाने पाठविले आहे असे सांगितल्यावर सिद्धराजाने मोठ्या आदराने त्याचे स्वागत केले.

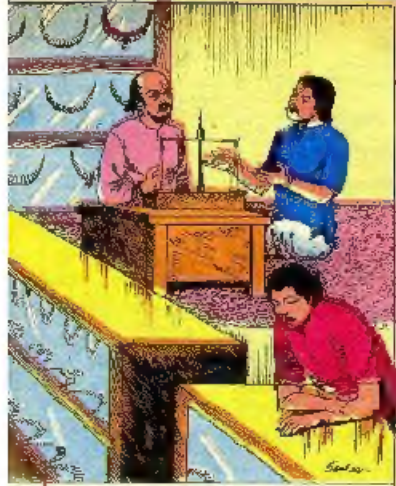
सिद्धराज त्याला म्हणाला- "कनकदासाने पाठविले आहे म्हणजे तू खामचा पाहुणा तो तुझ्या हातातली मिशकी हे माझ्याकडे मी नीट जपून ठेवतो. माणच्या अगणात विहीर आहे तेथे जाऊन अगोदर स्वच्छ चांगली धोळ करून वे" असे म्हणून त्याला दोरबावली देऊन सिद्धराज एक हुंडा भंडून विहीरीकडे गेला. हुंडा तेथे ठेवत तो म्हणाला- 'आणि हे भय अघोळ माझ्यावर एकदा हुंडा तेवढा पाण्याने भरून ठेव."

'पाहुण्याकडून अशी कामे करून घेतात खं?' म्हणून गणपतीला आश्चर्य वाटले. तरी पण त्याने सांगितल्याप्रमाणे हुंडा भरला आपले कपडे धुवून वाळवले दमला होता बिबारा सिद्धराज आपल्याला नोकर समजता आहे बहुतेक असे त्याला वाटले. पण तो काही बोलला नाही. गणपती स्नान करून कपडे करून आस्वाबरीवर सिद्धराजाने त्याला जेवायला बोलावले. तिथेही त्याला तसाच प्रकार विसला. सिद्धराजाच्या घराचे स्त्रीक पाटावर बसले होते. त्यांच्या पुढे चांदीची ताटे होती गणपतीच्या पुढे केळीचे पान ठेवून त्याला बसण्यास सांगितले वाढताना सुद्धा खोलीत कडत कडत बसत वाढले आणि नोकर आला नाही दे तू जरा तवडे

त्याच्या पानावर माज पार मोठ्या. तो मुकेलेला माथि दमलेला होता. कसे बसे जेवण झाले. "दमला जवशीत नाही? जेवण झालं ना नीटपणी? ना आताही बटई घे आणि पड तिथे." भित्तीकडे द्याना करून सिद्धराज म्हणाला आणि तो घरातील इतर मांडळी पलंगवर जाऊन झोपली. गणपती हे सर्व सुकाटघाने सहन करीत होता पाहुणा होता ना? दुसऱ्या दिवशी भल्या महान्च सिद्धराजाची बायको गणपती निजला होता. तेथे आली त्याला उठवून म्हणाली- "बाळा, अरे आज जवून आमचा दूध काढणारा नोकर आला नाही दे तू जरा तवडे

म्हशीचे दूध काढून आण बरं. अजून कोणी रुठलं नाही म्हणून बरं आहे. बघ आता येतील सर्वं चहा खाडी काय काय करत." काय करतो बिचारा गेलं कासंढी घेऊन मोठघात.

"शाण्यात, ठेव तिने कासंढी, चार काडतरता चैरण घातली होतीस ना ? आता तिचा पाणी शखन. तिथे आहे बघ दोर बांदली. आणि हे बघ, तेवढा हीरे पण भरून ठेव पाण्यानी. नोकर सुद्धा अजून आलेला दिसत नाही." जेमळ आवाजात सिद्धराजची बायको म्हणाली.

सर्व कामें मुकाट्याने करून आपलें सर्व आटपून गणपती नागराज सोनाराकडे

निघाला. त्याला निघालेल्या पाहून सिद्धराज म्हणाला—"थांब, थांब, मी ही येतो बुड्या बरोबर."

सिद्धराज आणि गणपती दोघे घराबाहेर पडले. सिद्धराजाच्या हातांत एक मोठी पिशवी होती. जड असल्यामुळे ती गणपतीच्या हातांत देत सिद्धराज म्हणाला—"भोणळे आहेत ह्याच्यात. माझ्या मित्राच्या घरी पोहोचवायचे आहेत. वाटेवरच आहे त्याचे घर जातां जातां पोचते करून पुढे जाऊं नागराजच्या दुकानात."

भोवळ्यांच्या धजनाचें गणपतीने हात अगदी भरून घाले. ह्या हातातून त्या हातांत. त्या हातातून ह्या हातात असे करत करत कसे तरी भोणळे मित्राच्या घरापर्यंत पोहोचले एकदाचे. मग सिद्धराज त्याला घेऊन नागराजाच्या दुकानांत आला.

सिद्धराजाने नागराजाला सांगितले कि कनकदास नावाच्या माझ्या एका चांगल्या मित्राला त्याच्या बायकोसाठी एक हार पाहिजे आहे. चार दिवसांनी प्रथमच त्याच्या बायकोला दिवध राहिले आहेत. तेव्हां तिला आवडेल असा एक सुंदर हार करून दे.

चार दिवसांत करून देतो म्हणून नागराजाने सांगितले. हे चार दिवस गणपती सिद्धराजाच्या घरी राहिला. त्याच्याकडून

नोकरा प्रमाणे सर्व कामें करून घेतली. पण त्याचा अपमान होईल किंवा वाईट वाटेल असे काहीही कोणीही त्याला बोलले नाही. गणपती सर्व मुकाट्याने सहन करत गेला.

चार दिवसांनी नागराजाने म्हटल्या प्रमाणे हार तयार करून दिला. कनकदासाचा मास घेऊन गणपती सोतापुरास येण्यास निघाला. सिद्धराजाच्या घरच्या लोकांनी त्याला मोठ्या प्रेमाने निरोप दिला म्हणाले—"गणपती, पुन्हां केव्हाही तू रामपुरला आलास म्हणजे आमच्याच घरी उतरत आ.

रामपुर सोडल्यावर गणपतीला हाय से हालें. तो भुलरूप सीतापुरला येऊन पोहोचिला. लगलीच कनकदासच्या घरी जाऊन मोत्याचा कंठा त्याच्या स्वाधीन केला. कनकदासने त्याच्या प्रवासाविषयी चौकशी केली.

गणपती म्हणाला—"सिद्धराजच्या घरचे लोक चार वांगले आहेत. मधुर आणि आहेत. पण मला वाटते त्याचा पाहुणकार

चार वेगळा आहे." आणि त्याने आपल्या स्वागताचे वर्णन केले.

ते ऐकल्यावर कनकदास संतापून म्हणाला—"वेगळं काही नाही. मुद्दामच ते तसे वांगले. चार दिवस तुला जेव्हाला घातलं ना ? म्हणून कुपट काम करून घेतले दुसरं काय."

"नाही मला तसे नाही वाटत. मला राग येण्यासारखा त्यांचा व्यवहार नव्हता. मला वाटते ह्याला दुसरे कांहीं तरी कारण असले पाहिजे."

"होय कारण आहे. त्यांनी अगदी जशास तसाच ती लुट्याशी बागला.

"त्यात त्यांचे काय वृत्त ?" कनकदास म्हणाला.

सरी गोष्ट गणपतीच्या लक्षात आली. त्यांचा पाहुण्याचा राग त्यांनी गणपतीवर काढला होता. म्हणून कनकदासाला त्यांचे काही वाटले नाही. पण गणपतीने मात्र निश्चय केला कि कनकदासच्या कामासाठी कधीही रामपुरला जायचे नाही.

कोष्ट्याचे चतुर्य

फार पूर्वीची गोष्ट आहे. एकदा एक राजा आपल्या सिंहासनावर बसला होता. त्या वेळी सेजारच्या राज्याचा एक दूत तेथे आला. त्याने सिंहासना भोवती एक वर्तुळ काढले आणि राजाकडे पहात उभा राहिला.

राजाने आपल्या मंत्र्यांना विचारले कि हा दूत काय म्हणतो आहे? ह्या वर्तुळाचा काय अर्थ असेल?

मंत्र्यांच्या काही लक्षांत येईना. ते तुसते आश्चर्याने पहात राहिले. राजा असून गेला आणि त्याने आपल्या मंत्र्यांना त्या वर्तुळाचा अर्थ समजण्याच्या एकाद्या चतुर व्यक्तिला बोलावून आणण्याची सवांना आज्ञा दिली.

सर्व मंत्री चारी दिशांना पाहले. बरीच घोवाबोध केल्यावर काही मंत्र्यांनी पाहिले कि एका घरांत एका खोलीत पाळणा

आपल्याआप हलतो आहे. वर गच्चीत बाळत धातलेल्या घाण्यावर टांगलेला एक पंखा तोही असाच हालत आहे. त्यामुळे पांखरांसारून धान्याचे रक्षण होत आहे. मंत्र्यांनी आणखी एका खोलीत डोक्यातून पाहिले. तेथे त्यांना एक कोष्टी भोटा हलवत एकाचवेने कापड विणताना दिसला. असे विचित्र प्रकार!

मंत्र्यांनी त्यांना विचारले-“अरे! हा काय चमत्कार आहे? हा पाळणा आणि तो वरती पंखा आपोआप कसे हालत आहेत? तेथे कोणीही बसलेला नाही. मग कोण हलवते?”

“आपोआप कसे हालेल सरकार? मोठे येथून हालवत जाते. तथा ना. ह्या दोन दोन्या घोटघाला आहेत. एक पाळण्याची आणि दुसरी पंख्याची.” कोष्टी म्हणाला.

“कल्पक आहेत.” मंत्री म्हणाले. “आपल्या राजाला अशाच एका चतुर माणसाची गरज आहे. त्याच्यावर आलेले संकट तू सोडवू शकशील.” असे सांगून मंत्र्यांनी वर्तुळाचे वर्णन केले. ते प्रत्यक्ष पाहिल्या शिवाय मी काय सांगणार?” कोष्टी म्हणाला.

मंत्र्यांनी बोलविल्याबरोबर त्याने दोन घोटघा घेतल्या आणि निघाला.

दरबारांत पोहोचल्या बरोबर त्याने प्रथम राजाला भुजरा केला. नंतर वर्तुळ काढून दूताकडे पाहिले. स्मित कळत घोटघा त्याच्याकडे फेंकल्या. दूताने आपल्या विश्वातून मूठभर जोडले काढून जमिनीवर फेंकले. लगेच बाहेर जाऊन एक कोंबडा पकडून सांगून कोष्ट्याने त्या दाण्यावर सोडला बरामबर कोंबड्याने सर्व दाणे टिपले आणि वर आन करून दूताकडे पाहू लागला.

एकक्षण ही तेथे न थांबता दूत पळून गेला.

“हे काय गौतबंगाल आहे?” राजाने विचारले.

कोष्टी हसत हसत म्हणाला-“हे कोडेच आहे. सेजारच्या राजाने ह्या दूताकरवी निरोव पाठविला कि, आम्ही तुमच्या राज्याला घेरणार आहो. बोला तुम्ही हान मानता का युद्ध करता. मी त्या घोटघा टाकून विचारले कि, काय हा पोरखेळ आहे? त्यावर भोव्याच्या क्वाचे त्याने सैनिक सोडण्याची प्रमकी दिली. मी कोंबड्याला सोडून आम्ही सर्व सैनिकांना भाखून टाकू असे आम्हाला. एक ही सैनिक जिवंत सोडणार नाही. हेच उत्तर घेऊन तो दूत येथून निघून गेला.”

“शाबाश! खरोखरच तू बुद्धिमान आहेस. अशीच बुद्धि राज्यतंत्राला पाहिजे. तुला मी येथेच ठेवून घेऊन माझा मुख्य मंत्री करतो.” राजा उत्साहाने म्हणाला.

“असे कसं सरकार! प्रत्येकाने आपली पायरी ओळखून रडाव. माझ काम मला पुरे आहे.” असे म्हणून कोष्टी निघून गेला.

कंजूस माणसाची तिर्थयात्रा

शेवट गोविंदनारायण एक नंदरत्ना कंजूस होते. तेव्हा राहिले तर त्याच्यापाशी अफाट पैसां भंडाराच धरदार होते. परंतु त्याला एक पैसाही स्वतःला तिर्थंकारीला खर्च करणे वावडून नव्हते. एकही पैसा खर्च न होता त्याला तिर्थयात्रा करावयाची होती. त्यासाठी त्याने एक युक्ति केली. त्याने स्वतः मुकाच बहिरी आहोत हे एका कार्बोरोडवर लिहिले व तो बळवंत अशकवडा व एका पायाने लंगडत-तों तिर्थयात्रेस निघाला.

भीक मागत मागत तो एका तिर्थक्षेत्री जाऊन पोहोचला आणि तेथे भीक मागू लागला. सितकमल रक्षक्याच गावचे दीवेंजन एक रावेर्याम व कृष्णशर्मा तेथून जात होते.

गोविंदनारायणला अशा अवस्थेत पाहून रावेर्याम कृष्णशर्मांना म्हणाला—“अरेरे ह्या जिवाच्या गोविंदनारायणला उमगले सुद्धा नवेल की, आपला गाव घुराव्या पाण्यात बुडाला आहे. आणि झाला जर सांगायचे झाले तर बिबारा बहिरा सात्यामुळे ऐकूही शकमार नाही.”

ते ऐकताच गोविंदनारायण आश्चर्यचकित झाला. आणि तो एकदम विसरून गेला की, आपण बहिर्या व मुक्याचे सांग येतले आहे, आणि तटवस्त नोनला—“काण म्हणोनात ? मायला गाव पाण्यात बुडाला आहे. म्हणजे माझे घर बार तसे गेले ?”

गोविंदनारायणला अरंग समजून भीक देणारे लोक म्हणाले—“अरे बुढा, तू लोकाना बोका देत होतास काय ? अजे म्हणत त्याची भाषा खून नाले.

गोविंदनारायणला सर्वजण मारत असलेले पाहून रावेर्याम जोरजोरत हसू लागला आणि दूर निघून गेला. आता गोविंदनारायणला स्पष्ट समजले की, आपल्याला चांगला घडा मिळाला म्हणून रावेर्यामने हे मुद्रामच केले आहे. कसा तऱ्हेने त्याची तिर्थयात्रा संपली.

मम शोधणारा ससाणा

आफ्निकेवेली डोंगराळ प्रदेशात दोन भाऊ रहात होते. ते दोघेही बंगलात हिडून शिकार करून आपापल्या कुटुंबाचा सदर-निर्वाह करीत.

एके दिवशी ते दोघेही धनुष्य बाण खांद्यावर टाकून जंगलात शिकारीला निघाले. जंगलात धोड्या दूरपर्यंत पायरस्ता होता. परंतु त्या घनदाट जंगलात खूप आत जावयाचे झाले तर पायवाड सुद्धा नव्हती. तेव्हा ते हावेबुडने बाजूस सारीत आत काही शिकार मिळते का पहाण्यासाठी निघाले.

घोडे आत चालून गेले तीच त्यांना काही मातीचे घडे पालथे ठेवलेले दिसले. ते पहाताच धाकटा भाऊ मोठ्या भावाला म्हणाला—“दादा, हे रे काय आहे ? ह्या अशा निर्जन जागी हे घडे कसे ?”

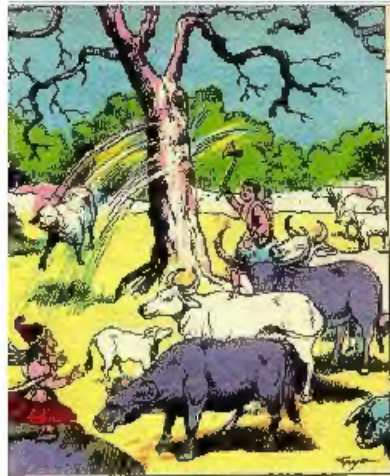
“अरे बाबा, त्याला हल लावू नकोस. त्यामचे कोणी तरी संवतन किंवा जाबुदोना

वरगरे केला असेल. काय जाणो आपण फुकटचे संकटात पडू. मोठा धाकट्याला समजावत म्हणाला. परंतु धाकट्याला फार उत्सुकता लागली. तसा तो चाडती पथ होता. त्याला नाटले—“ह्या धरण्याच्या वात नक्की काय आहे ते पहावे.”

ह्यानंतर तो एक एक घडा उचलून निट पारखून उलट ठेऊ लागला. ते पाहून मोठा भाऊ जावरून मार्गे सरकला. धाकट्याने अशा प्रकारे अनेक घडे उलट करून ठेवले परंतु सारे रिडामे होते. शेवटचा घडा उलटला केला तेव्हा मात्र एक बुरकी म्हातारी सटवयात बाहेर पडली.

त्या म्हातारीने आपल्याला मुक्त करणाऱ्या लहान मुलाकडे दुर्लक्ष करून आपल्यापासून जावरून दूर असलेल्या मोठ्याकडे तिरस्काराने पहात म्हटले—“अरे तू काय मागूबाईसारखा भारक्या म्हशीसा एता टक

लावून पहातो आहेस? अरे भी तर तुला काही करणार नाही तू माझ्याबरोबर बघ. परंतु मोठा भाऊ निश्चल उभा राहीला. "अरे कुटा, मूर्खा अशा शिथ्या गाळ करीत तीने लहान भाऊ उभा होता तिकडे बघून पाहिले व त्याला म्हटले आता तू तरी माझ्याबरोबर बघ, ती धेव्याने तिच्याबरोबर चालू लागला. धोवेही जरा दूरवर चालत गेले. तेथे एके ठिकाणी म्हातारी पांयकी व लहान भावाच्या हातात एक कुन्हाळ बसले म्हणाली—"तू माझ्यासाठी हे जाळ तोड." छोडचा भावाने तिचे म्हणले मान्य केले व त्या जाळावर कुन्हाळीने एक पांय मारला त्याबरोबर एक गाय चढकन् बाहेर पडली.

अशा प्रकारे छोट्याच्या प्रत्येक पांया गायक गाय, खेळी, बकरी ससा असे प्राणी एका पाठीपाठ बाहेर पडले. त्याच्या सयोंबताळी बनावटीचा कळपच झाला.

"एक, हे सारे प्राणी तुझे आहेत. तू ह्या सर्वांना हांकून घरी घेऊन जा. मी आता येथेच रहाते," म्हातारी म्हणाली.

भाकट्याने म्हातारीचे अत्यंत आभार मानले व तो ते सारे प्राणी हांकीत मोठा भाऊ जेथे उभा होता तेथे घेऊन आला व त्याला म्हणाला—"अरे दादा, हे बघ त्या म्हातारीने मला काय काय दिले? तुला तिने बोलावले तर तू काही तिच्याबरोबर गेला नाहीस." असे म्हणून त्या म्हातारी बरोबर गेव्यानंतर आपण काय काय केले ते सारे वर्णन करून सांगितले. नंतर थोडे मिळून ती जनावरे हांकीत बराकडे निघाले.

उन्हाळ्याने दिवस होते. त्यामुळे त्यांना खूप तहान लागली होती. त्यांची जनावरे सुद्धा तहानेने तडफटू लागली.

बोडे पुढे गेले नाहीत तोच छोटा भाऊ ओरडला—"अरे दादा, हे बघ तेथे लळीतपाणी आहे." त्याच्या पांयबाटेतथेएका बाजूला एका दरीत उतरणारी जागा होती. तेथून पांयाच्या एक जरा जळजळत वहात होता. परंतु त्या पांयावरून पोहोचण्याचे झाले तर उतरण्यासारखी वाट नव्हती.

तो डोंगराचा सरळ मुळका होता—"छोट्या मी ह्या दरीच्या सहाय्याने खाली उतरतो व पाणी पिऊन वर येतो!" मोठा भाऊ भाकट्या यावाला म्हणाला.

छोट्याने मोठ्या भावाच्या सांगण्याप्रमाणे केले. मोठा भाऊ दरीने दरीत उतरला व पाणी पिऊन स्वतःची तहान भागवून ऐटीत वर चढून आला.

"दादा, आता तू मला उतरव वा! मी पण पाणी पिऊन वर येतो." छोटा म्हणाला.

मोठ्या भावाने भाकट्या भावाला दरीने उतरवले. परंतु त्यानंतर ती खूप जनावरे पाहून त्याची बुद्धी फिरली त्याच्या मनात दुष्ट विचार आला व त्याने दरीी सरळ खाली सोडून दिली, त्याचे सारे प्राणी घेऊन एकटाच घरी आला व म्हणाला—"बाबा, हे बघा, एका म्हातऱ्या वाईने मला हे सारे प्राणी दिले.

"ओहो, वा छान! अरे पण छोटा कुठे आहे?" बडिलांनी काळजी युक्त स्वरात विचारले.

"काय म्हणता? तो बजून घरी आला नाही. तो फार दूर चालू शकला नाही. म्हणून तो तर दुपारीच घरी जाण्यास निघाला होता. त्यानंतर मी काही त्याला पाहिले नाही." मोठ्या भावाने बांब आशीत सांगितले.

त्या दिवशी रात्र उलटली तरी छोटा घरी परत आला नाही. आई बडिलांनी विचार केला की बहुदा तो शिकार मिळविण्यासाठी खूप दूर निघून गेला असेल नंतर येईल असा विचार करून ते निश्चित बसले.

दुसऱ्या दिवशी पावातल्या बायका पाणी भरण्यासाठी नविवर गेल्या. तेव्हा त्यांना ससाण्याचा कूकू आवाज ऐकू आला. त्या गावातकी एक पडत होती की, जर का ससाणा ओरडू लागला तर ती ससाया बरोबर मचाचे पोळे दाखवे.

त्यामुळे त्या बायका घाबत पळत आपल्या घरी जात्या व सांग लागल्या